

Litteraturgranskningar

ALF SUNDIN: *Självstyrelsens paradoxer. En studie om den kommunala självstyrelsens förutsättningar och restriktioner inom plan- och byggsektorn*. Göteborg Studies in Politics. Göteborg 1997.

Alf Sundins avhandling om den kommunala självstyrelsen lägger en viktig pusselbit till vår bild av den – numera möjligen bortvittrade – svenska modellen. Den gör det inom ett område som ofta betraktats som sinnebild för denna modell, nämligen kommunernas planering av markanvändning och byggande. Avhandlingen är resultatet av en imponerande empirisk kraftansträngning. Sundin undersöker dels översiktsplaneringen i sex kommuner, dels detaljplaneprocessen för sex byggprojekt i Karlstad. Undersökningen baseras på en blandning av olika typer av material: intervjuer, plandokument, kommunalpolitiska program, protokoll, avtalstexter, skrivelser, etc, samt – mera ovanligt i en statsvetenskaplig avhandling – kartor.

En mindre erfaren forskare hade lätt drunknat i ett så omfattande och svårnavigerat grundmaterial. Sundin undgår inte bara drunkningsdöden för egen del, utan lyckas även presentera sina resultat på ett så prydligt och konsekvent sätt att även läsaren kan simma tämligen lugnt. Även om avhandlingen är på närmare 500 sidor har den en logisk uppbyggnad och en disposition som gör det lätt att orientera sig. Till detta bidrar också en kvasi-experimentell undersökningsdesign, där de studerade fallen valts med utgångspunkt från hypoteser om skillnader och likheter.

Likväl finns det en del metodologiska problem med arbetet – och i någon mån kan dessa problem rent av ses som ett uttryck för den konsekventa uppläggnings. Eftersom liknande problem återfinns i många andra undersökningar kommer jag att ägna relativt stort

Statsvetenskaplig Tidskrift 1998, årg 101 nr 2

utrymme åt dessa metodfrågor. Jag kommer först och främst att ta upp vad som jag ser som statsvetenskapens viktigaste metodfråga, nämligen den om *generalisering från fallstudier*. Vidare kommer jag att beröra den mera specifika frågan om *anonymisering av intervjupersoner*. Jag kommer att hävda att Sundin hade kunnat få ut ännu mer av sin studie med en annan, mera pragmatisk, behandling av dessa båda frågor.

Avhandlingen i sammandrag

Låt mig börja med att ge en översikt över avhandlingens innehåll. Den övergripande frågeställningen formuleras på sid 44: "Vilket reellt handlingsutrymme har den enskilda kommunen att med hjälp av det politiska systemet styra markens användning och bebyggelsens utformning, i de fall byggherrarnas och näringslivets önskemål och krav på miljö inte sammanfaller med kommunens intentioner?" Det är alltså ett makt- och konflikt-perspektiv som målas upp, och Sundin betonar också att det är i situationer där kraven är motstridiga som kommunens handlingsutrymme sätts på prov.

Empiriskt sönderfaller avhandlingen i två huvuddelar, vilka jag i fortsättningen betecknar som "kommunstudien" respektive "projektstudien". I kommunstudien undersöker Sundin planeringssynen i sex olika kommuner som den kommer till uttryck dels hos centrala aktörer, dels i de kommunala översiktsplanerna¹. I projektstudien studeras spelet mellan kommunen och övriga berörda aktörer i samband med detaljplaneringen av sex olika byggprojekt i en av de sex kommunerna, nämligen Karlstad.

Kommunstudien omfattar sex kommuner som skiljer sig åt i fråga om politisk majoritet och regionalekonomisk status. Närmare be-

stämt rör det sig om tre förortskommuner och tre regionala centra med olika politiska majoritetsförhållanden: *Täby* (borgerlig), *Haninge* (socialistisk) och *Mölnadal* (växlande) respektive *Växjö* (borgerlig), *Sundsvall* (socialistisk) och *Karlstad* (växlande).

Kommunstudien består i sin tur av tre olika delar: (1) En undersökning av *planeringssynen hos centrala aktörer* ("aktörsstudien"). Materialet är här intervjuer med politiker, tjänstemän, byggherrar och näringslivsrepresentanter i de sex kommunerna. (2) En undersökning av *planeringssynen i kommunernas översiktsplaner* ("planstudien"). Denna delstudie baseras på en innehållsanalys av de sex kommunernas övergripande plandokument. (3) En undersökning av *plandokumentens styrande funktion* ("utfallsstudien"), vilken mäts i termer av "planprecision", dvs graden av fysisk överensstämmelse mellan plan och utfall.

Kommunstudiens centrala begrepp är *planeringssyn*, vilket definieras som "...attityder och värderingar när det gäller den fysiska planeringens roll i stadsbyggandet" (s 75). Som analysmodell använder sig Sundin av en typologi över alternativa planeringssyner baserad på dimensionerna ambitionsnivå och upplevt handlingsutrymme. Modellen återges – i något förenklad form – i figur 1.

Analysmodellen är tydlig och fångar in de båda dimensioner som borde vara centrala i ett statsvetenskapligt perspektiv på kommunal planering. Min enda invändning är att Sundin i den följande specificeringen av de fyra planeringstyperna lägger in en del andra förhållanden i kategorierna än vad som logiskt följer av dimensionerna. Det tydligaste exemplet på detta är då han förknippar samförståndsplanering med ett pragmatiskt och apolitiskt sökande efter "kommunens bästa" (s 77, 85). Det är en sak att en sådan konsensus syn empiriskt kan föreligga hos aktörer som omfattar en anpassningssyn, men det ligger inte i modellens dimensioner som sådana.

De "tentativa hypoteserna" för kommunstudien är dels att s-kommuner driver en mera aktiv planering än borgerliga kommuner, dels att förortskommunerna har ett större handlingsutrymme än de ekonomiskt svagare region-

centrumkommunerna. Enligt dessa hypoteser skulle vi alltså förvänta oss en rationalistisk planeringssyn i Haninge, en samförståndssyn i Täby, en strategisk syn i Sundsvall och en anpassningssyn i Växjö.² Som vi skall se bekräftas dessa hypoteser bara delvis.

Även *projektstudien* omfattar alltså sex fall, och arbetshypotesen är här att stora och resursstarka byggherrar skulle ha större inflytande på lokalisering och utformning än mindre byggherrar. Av de studerade projekten är tre genomförda av större byggherrar och tre av mindre. Två av de sex projekten avser bostadsbyggande och de övriga fyra olika slag av kommersiella verksamheter; två av de senare projekten gäller lokaler för byggherrens egen verksamhet.

Projektstudien är teoretiskt mera sofistikerad än kommunstudien. Den relateras till teorier om nätverksstyrning och resursberoende och bygger empiriskt på en kombination av intervjuer och dokument. Inte heller i denna studie bekräftas undersökningshypotesen – byggherrens ekonomiska resurser spelar inte den avgörande roll som kunde förväntas.

Resultaten från de båda delstudierna knyts samman i en slutdiskussion om kommunal självstyrelse och lokal autonomi. En sådan explicit sammankoppling av kommunal planering och kommunal självstyrelse saknas i tidigare forskning inom området, som i huvudsak utförts av arkitekter och sociologer. Sundins uttalat politiska perspektiv på den kommunala planeringen är även i övrigt en av de faktorer som gör hans avhandling till ett viktigt bidrag.

Innan jag går närmare in på de olika delstudiernas resultat skall jag ta upp två mera principiella metodfrågor. Jag kommer att hävda dels att Sundins eleganta och symmetriska undersökningsdesign i någon mån är ett uttryck

	Litet beroende	Mycket beroende
Aktiv strategi	rationalistisk planering	strategisk planering
Passiv strategi	samförståndsplanering	anpassningsplanering

Figur 1. Analysmodell.

för ett missriktat variabeltänkande, dels att han varit onödigt generös med att låta sina intervjupersoner vara anonyma.

Att generalisera från fallstudier – tre linjer

Frågan om hur man kan generalisera från fallstudier är central för många samhällsvetenskapliga discipliner. Den borde vara särskilt brännande för statsvetare, eftersom vi så gott som uteslutande använder oss av fallstudier – enstaka eller jämförande – som metod. Trots detta, dristar jag mig att hävda, är medvetenheten om generaliseringsproblemen inte särskilt hög inom vårt ämne, och metodundervisningen domineras som bekant av de i praktisk statsvetenskap betydligt mindre använda kvantitativa metoderna.

I själva verket är Sundin mer ambitiös än många andra fallstudieforskare i det avseendet att han åtminstone tar generaliseringsproblemet på allvar. Han redovisar öppet och i sann akademisk anda hur han brottats med frågan, något som också gör det möjligt att diskutera hans ansats och anmäla avvikande mening.³

I princip finns det tre olika linjer för den som försöker hantera frågan om generalisering från fallstudier, varav en fegare och två djärvare. De kan ges beteckningarna ”hypotesgenereringslinjen”, ”variabellinjen” och ”mekanismlinjen”. Sundin anknyter i sina resonemang till alla tre, men jag tycker inte att han håller i sär dem riktigt.

Innan jag går in på de tre linjerna bör något sägas om en fjärde linje, nämligen att helt avstå från anspråk att generalisera. Man kan ju helt enkelt hävda – eller underförstå – att det studerade fallet har ett *intresse i sig*. Värdet av studien kommer då inte att stå och falla med den ofta högst eventuella möjligheten att generalisera till andra fall.⁴ I detta avseende är statsvetenskapen i stort sett lyckligare lottad än andra fallstudietäta ämnen som sociologi och företagsekonomi – även enskilda fall av nationell eller internationell politik anses ju ofta ha ett betydande intresse i sig. Sundin försöker dock inte driva denna linje, och det är

förstås svårare för den som forskar om planeringssynen hos kommunala aktörer i Mölndal och Växjö än för den som t ex studerar FN:s roll i säkerhetspolitiken.

Hypotesgenereringslinjen

Den näst fegaste linjen är att hävda att man har ett explorativt eller *hypotesgenererande* syfte med sin studie. Man bereder så att säga vägen för den stora undersökningen. Nu är jag är inte så säker på att detta tvåstegstänkande alls är särskilt fruktbart. Om all kunskap är provisorisk, kan ju alla studier – om explorativa eller ej – ses som förberedelser till andra. Bara alltför ofta innebär en forskares tal om hypotesgenerering att han försöker dra generella slutsatser ur sin studie och samtidigt vill gardera sig mot att behöva stå till svars för dem. Därmed inte sagt att Sundin ägnar sig åt sådant tal med dubbla tungor; han är snarare väl återhållsam i formuleringen av sina slutsatser. Ibland faller dock även han in i ett explorativt tvåstegstänkande, t ex då han skriver: ”Avhandlingens resultat kan förhoppningsvis leda till mer utvecklade hypoteser för en mer heltäckande studie av landets samtliga kommuner” (s 52).

I realiteten uppfattar jag emellertid att Sundin – trots sin blygsamhet i formuleringarna – har högre ambitioner än så. Åtminstone borde han ha det, givet vad han faktiskt gör. Vore hans syfte verkligen hypotesgenererande borde han för övrigt ha formulerat dessa ”mer utvecklade hypoteser för en mer heltäckande studie” i slutet av avhandlingen. De viktigaste slutsatserna av en hypotesgenererande studie borde ju onekligen vara de genererade hypoteserna!⁵

Variabellinjen

De båda djärvare linjerna är att generalisera från fallstudier i termer av *samband mellan variabler* respektive i termer av *sociala mekanismer*.⁶

Jag menar att detta är två principiellt olika ansatser med varsin metodmässiga logik. Sundin anknyter emellertid till båda. Hans un-

dersökningsdesign utgår från ett variabeltänkande, medan hans metodresonemang delvis bygger på ett mekanismtänkande, liksom stora delar av själva analysen. Resultatet har dock inte blivit en lycklig förening av det bästa i de båda logikerna. I stället vacklar Sundin mellan dem på ett inte helt konsekvent sätt, och jag vill hävda att han hade kunnat få ut mer av sin undersökning om han mera konsekvent hade hållit sig till endera linjen – och helst till mekanismlinjen.

Men låt mig först säga något om *variabellinjen*. Den som vill ägna sig åt variabelinriktad generalisering från jämförande fallstudier väljer vanligen en kvasiexperimentell design baserad på ett ”strategiskt” urval av fall. Det är på detta sätt som Sundin gått till väga med utgångspunkt från sina tentativa hypoteser om betydelsen av kommunernas ekonomi och de politiska majoritetsförhållandena i kommunstudien respektive av byggherrens ekonomiska resurser i projektstudien. Urvalet baseras i båda studierna på likheter i bakgrundsvariabler (kommunerna är t ex av ungefär samma storlek) och skillnader i undersökningsvariabler. Skillnader i utfall förväntas då bero på skillnader i de tänkta förklaringsvariablerna.

Som jag ser det finns det åtminstone tre allvarliga problem med denna ansats: (1) Hur skall man avgöra om hypotesen bekräftats eller ej – utan tillgång till statistisk signifikansprövning? (2) Hur skall man förhålla sig till eventuella avvikelser från hypotesen? (3) Vad har man uppnått om hypotesen bekräftas?

Som nämnts får Sundin inte någon fullständig överensstämmelse mellan hypoteser och utfall. Han hävdar att hypoteserna om planeringssynen i kommunstudien ”delvis verifierats” (s 142) eller ”till stora delar verifierats” (s 149). Några kommuner (Täby, Sundsvall och delvis Haninge) har en planeringssyn som helt eller delvis avviker från vad man skulle kunna förvänta sig. Vad gäller projektstudiens hypotes har denna ”inte fullt ut kunnat bekräftas” (s 322). Storleken har inte varit avgörande för byggherreföretagens inflytande.

Frågan är bara på vilken grund Sundin (eller andra fallstudieforskare i samma situation) kan hävda att hans hypoteser delvis verifierats.

Eftersom hypoteserna i förväg framstår som fullt rimliga skulle man väl lika gärna kunna säga att de falsifierats så fort man över huvud taget finner någon avvikelse?

Jag har inte sett något bra förslag på hur man skall hantera avvikelser från hypotesen vid kvasiexperimentell fallstudiedesign. Tvärtom argumenterar Lieberson (1992) utförligt och övertygande för att det är tämligen meningslöst att göra kausala generaliseringar från fallstudier så länge man inte kan anta deterministiska samband. Och frågan är om den variabelinriktade fallstudieforskaren har anledning att känna sig så mycket gladare den gång han finner fullständig överensstämmelse med sin hypotes. Om hypotesen baseras på god förståelse och utgår från att aktörerna är rimligt rationella blir läsarens reaktion på en sådan verifiering gärna ett avmätt ”so what?”.⁷

Även om Liebersons resonemang är fullt rimligt, upplever jag ändå intuitivt hans ståndpunkt som otillfredsställande. De flesta av oss anser oss nog få kunskap från enskilda fall, även om vi inte förmår ange någon signifikansnivå; vi hävdar ju t ex inte sällan att vi kan lära oss något av historien. Flertalet etablerade samhällsvetenskapliga sanningar bygger – från Weber till Putnam – i princip på fallstudier, utan att någon för den skull beskriver dessa studier som ”bara hypotesgenererande”.

Mitt eget förslag om hur man skall få ut något ur kvasiexperimentellt ordnade fallstudier är att man tar Liebersons tjur vid hornen och faktiskt gör ett *arbetsmässigt antagande om determinism*. Eftersom hypoteserna ofta, som i Sundins fall, bygger på förståelse och rationalitet borde inga avvikelser alls förväntas i ett litet strategiskt urval. Om avvikelser ändå observeras bör all energi sättas in på att förklara dessa, först genom en ingående granskning av resultatens reliabilitet, och därefter – om avvikelserna står sig – genom att den ursprungliga hypotesen modifieras med ledning av iakttagelserna. Det senare blir då ett viktigt inslag i en teoriutveckling baserad på fallstudier.

Som vi skall se är det också på detta sätt som Sundin de facto går till väga. I projektstudien finner han sålunda att det inte bara är byggher-

rens ekonomiska resurser som har betydelse för dennes handlingsutrymme utan även mera personliga resurser såsom förtroende och samordningsförmåga. I samma anda hanterar Sundin i realiteten den "verifikation till stora delar" som han finner i kommunstudien som en falsifiering, då han omformulerar sin hypotes till slutsatsen att regionalekonomin dominerar över partipolitiken.

Idén om "falsifiering av deterministiska arbetshypoteser" löser på ett radikalt sätt det första av de tre problemen med en kvasiexperimentell design – valet av signifikansnivå. Samtidigt ger den en anvisning om hur man skall hantera avvikelser. Däremot kvarstår frågan vad man åstadkommit om man verkligen får hundraprocentig överensstämmelse mellan modell och verklighet. Om inte studiens slutsatser skall framstå som en tautologisk antiklimax krävs här en annan generaliseringslogik.

Mekanismlinjen

Detta för oss in på den tredje linjen för generalisering från fallstudier, *mekanismlinjen*. Även om Sundins undersökningsdesign alltså är kvasiexperimentell och variabelinriktad resonerar han ibland enligt en mer intentional logik. Han hänvisar bland annat till Normanns resonemang om mekanismer och förståelse (s 48), men utvecklar inte explicit hur hans egen undersökning närmare bestämt förhåller sig till detta synsätt.

Den första fråga man måste ställa sig är naturligtvis vad som egentligen skall menas med en social mekanism. Här räcker det enligt min mening inte med allmänt tal om "kvalitativ metod" eller "förståelseansats". Alvesson & Sköldberg talar i sin uppmärksammade metodbok något kryptiskt om mekanismer som "mönster och tendenser gemensamma och underliggande för flera ytfenomen" (Alvesson & Sköldberg 1994: 40).⁸ Inte ens Elster är dock så mycket klarare i sin lilla handbok om "nuts and bolts", som ju ändå handlar just om sociala mekanismer. Han talar där om orsaksmönster av karaktären "om a så ibland b". Denna formulering klargör visserligen att en

social mekanism varken bör betraktas som ett deterministiskt eller ett probabilistiskt samband. Men Elster går inte in på vad det egentligen är som gör en mekanism till en mekanism (Elster 1989: 3–10).

Det vore naturligtvis förmåtet av mig att göra anspråk på att ha funnit någon slutlig lösning på problemet. Däremot tror jag mig kunna peka ut i vilken riktning svaret skall sökas – nämligen hos Weber! Mitt förslag är nämligen att ett uttalat eller underförstått antagande om människors *rationalitet* direkt eller indirekt ligger bakom flertalet av de sociala mekanismer som vi studerar – åtminstone inom statskunskapen. Det är t ex detta grundläggande antagande som får Sundin att formulera sina tentativa hypoteser om kommunekonomin, majoritetsförhållandenas respektive byggherrestorlekens betydelse.⁹

Prototypen för en social mekanism blir då ett rationalistiskt spel. Spelteorins styrka är ju möjligheten att dra paralleller mellan helt olikartade sociala fenomen. Med hjälp av ett spel som fångarnas dilemma kan vi förstå och analysera såväl maktfördelningen i en familj som den globala miljöpolitiken. I den mening som det användas för att tolka mönster som är "gemensamma och underliggande för flera ytfenomen" – för att nu tala med Alvesson & Sköldberg.

Men även mindre renodlade och mera kontextbestämda mekanismer än spelteorins bygger i realiteten på rationalitet. I Sundins studier är de viktigaste mekanismerna, som jag ser saken, dels den *tillit* som råder eller utvecklas mellan olika aktörer i planeringsprocessen, dels det *resursutbyte* som äger rum mellan kommunen och byggherren – och ingetdera av dessa fenomen kan förstås utan ett antagande om rationalitet.¹⁰

I stället för att tala om generalisering i termer av sociala mekanismer skulle vi kunna använda beteckningen *rationalistisk generalisering*. I själva verket torde rationalitetspostulatet vara det närmaste tyngdlagen vi kommer inom samhällsvetenskapen – inte därför att det alltid är sant utan därför att vi utgår från att det är det. Antagandet om att våra medmänniskor i stort sett är rationella är grundläggande

de för vår orientering i samhället och vardagslivet. Detta lägger bevisbördan på den som vill hävda att något annat skulle gälla för forskningen om samhället. Jag vill t ex hävda att det är i grunden rationalistiska mekanismer av olika slag som vi har i åtanke då vi tror oss kunna lära oss något av historien.¹¹

Avvikelser från en teori baserad på rationalistiska mekanismer kan i princip bero antingen på att forskaren inte lyckats specificera mekanismen på ett konsistent och fullständigt sätt eller också på att någon eller några aktörer i det speciella fallet faktiskt inte agerat rationellt. En rationalistisk generalisering behöver alltså inte förutsätta att alla aktörer alltid är perfekt rationella – ett sådant antagande skulle alltför starkt begränsa tillämpningsområdet.¹²

Såväl den ovan förespråkade "pseudodeterministiska" varianten av variabelinriktad generalisering som en analys inriktad på rationalistiska mekanismer kommer således att fokuseras på *avvikelser*. I praktiken behöver skillnaden mellan de båda ansatserna inte heller vara så stor. En rationalistisk generalisering kräver dock inte någon kvasiexperimentell undersökningsdesign, utan fallen kan väljas på mera pragmatiska grunder – förslagsvis enligt devisen "välj fall där den sökta mekanismen kan förväntas bli synlig". En rationalistisk ansats, till skillnad från en variabelinriktad, gör det också möjligt att generalisera från ett enda fall.

Yins analytiska generalisering

Som så många andra fallstudieforskare hänvisar Sundin till Yins distinktion mellan empirisk och analytisk generalisering; han hävdar bland annat att han ägnar sig åt analytisk generalisering då han relaterar sina empiriska resultat till de tentativa hypoteserna (s 51). För egen del skulle jag gärna vilja sätta en varningsetikett på begreppet analytisk generalisering, missbruket är alltför utbrett. Var och varannan samhällsvetare som inte kan göra en statistisk ("empirisk") generalisering säger sig i stället göra en analytisk sådan. Men hur denna generalisering närmare bestämt är tänkt framgår sällan, och att döma av vad som fak-

tiskt görs tycks varje fallstudieforskare lägga sin egen innebörd i begreppet.

En bidragande orsak till denna förvirring är att Yin själv inte är särskilt tydlig – trots att hans bok i övrigt har betydande pedagogiska förtjänster. Han drar en parallell mellan en fallstudie och ett experiment och hävdar att ingendera kan generaliseras till populationer men väl till teoretiska propositioner. Han talar också om en generalisering i termer av "hur?" och "varför?" i stället för "hur vanlig?" eller "hur ofta?". De exempel han illustrerar sin tes med pekar snarast mot att han egentligen menar något i stil med empirisk generalisering utan signifikansprövning (Yin 1994: 30–37).

Enligt min mening är motsättningen mellan empirisk och analytisk generalisering konstruerad. Jag kan inte förstå annat än att en analytisk generalisering alltid förutsätter en empirisk. Denna behöver inte vara statistisk, utan den kan vara resonerande, den kan bygga på hermeneutisk tolkning eller bara på sunt förnuft, men om ingenting kan sägas om de empiriska observationernas generella giltighet blir den analytiska generaliseringen meningslös.¹³ Och omvänt är det svårt att tänka sig någon intressant empirisk generalisering som inte bygger på någon form av teori.

Så varningstexten får bli: Begär alltid en precisering av den fallstudieforskare som säger att han ägnar sig åt analytisk generalisering!

Jag återkommer till frågan hur Sundins undersökningsdesign och generaliseringsstrategi mera i detalj påverkar hans analys och slutsatser, men först skall någonting sägas om ett annat mera allmängiltigt problem, nämligen frågan om anonymisering av intervjumaterial.

Anonymiseringen

Genomgående låter Sundin sina intervjupersoner vara anonyma. En del av frågeställningarna är kontroversiella och känsliga, och intervjupersoner har också vid olika tillfällen uttryckligen bett att få svara anonymt (s 69). Författaren redovisar dock inte hur sekretessfrågan närmare bestämt handlagts, och han

tycks inte heller ha funnit saken särskilt problematisk.

Frågan om anonymitet för intervjupersoner och andra uppgiftslämnare diskuteras ofta från etiska utgångspunkter. Men även från renodlad forskningssynpunkt föreligger här ett dilemma, som jag dock inte sett behandlat på något klargörande sätt i metodlitteraturen. Vad det rör sig om kan bäst formuleras som en avvägning mellan å ena sidan *tillförlitlighet i källdokumentationen*, å andra sidan *fullödighet i informationen*.¹⁴ Den person som utlovas anonymitet kan i princip förväntas vara mer öppen hjärtig än den som inte gör det, men det blir svårare för utomstående att kontrollera forskarens uppgifter.

Anonymiseringen har dock ytterligare en viktig minuspost. Den information som lämnas med anonymitetsskydd kan bara komma läsaren till del i förvanskad och ofullständig form. Forskarens glädje över den fullödiga information som han själv får tillgång till fördunklas av den urvattnade redovisning han tvingas till.¹⁵ Åtminstone i en processtudie förvandlas aktörerna lätt från människor av kött och blod till noder i ett nätverk. Samtidigt går vi miste om en del av fallstudiens idé om att ge en helhetsbild – processen kan inte redovisas i detalj. Detta blir uppenbart på de ställen i avhandlingen där Sundin trots allt släpper på anonymiteten och pekar ut verkliga aktörer. Här får aktörerna mera liv och spelet mellan dem en tydligare dynamik.

Risken för urvattning talar för att anonymitet så långt möjligt bör undvikas. I Sundins fall har anonymiseringen olika konsekvenser i aktörsstudien (som bygger på attityder) och projektstudien (som bygger på berättelser). Frågan är sannolikt känsligare i det senare fallet; de uppgifter som lämnas om projekten kan ibland ligga nära affärshemligheter. Här räcker det ju inte heller att tala om t ex ”kommunalnådet X” för att anonymisera framställningen, utan ytterligare förtunningar måste till. Materialet kan därmed inte redovisas på ett sådant sätt att de ”rationella” mekanismerna blir fullt tydliga. Det blir som att studera Rysslands utrikespolitik och låta Jeltsin vara anonym.

Jag vet av egen erfarenhet att dilemmat kring anonymiteten är reellt. Det behöver dock inte vara en fråga om allt eller intet. Med tanke på vad som sagts ovan om att bevisbördan bör ligga på den som medger anonymitet skulle jag ha föredragit en mera pragmatisk mellanform, där intervjupersoner som verkligen insisterar på anonymitet beviljas det, men där tillförlitligheten i dokumentationen – och tydligheten i redovisningen – får vara grundprincipen. På denna punkt kan jag inte se att det finns vare sig etiska eller metodologiska skäl för likabehandling.

Låt oss nu granska Sundins slutsatser i ljuset av ovanstående principiella diskussioner.

Kommunstudien

Sundins kommunstudie består alltså av tre delar: en aktörsstudie, en planstudie och en utfallsstudie. Resultatet av *aktörsstudien* tycks peka i två olika riktningar – åtminstone som de redovisas. Å ena sidan skiljer sig planeringssynen mellan de olika aktörsgrupperna. Politikerna fördelar sig främst på rutorna rationalistisk syn och anpassningssyn (jfr figur 1). De betonar genomgående näringslivets behov, och detta gäller inte bara i borgerliga kommuner. Tjänstemännen företräder mestadels en mera aktiv, vanligen strategisk, planeringssyn och är ofta kritiska mot politikernas benägenhet att förhandla bort olika värden. Byggherrarnas syn på den kommunala planeringen domineras av ett anpassningstänkande och näringslivsföreträdarnas av ett samförståndstänkande. Att döma av dessa tydliga skillnader mellan de fyra aktörsgrupperna bestäms planeringssynen i stor utsträckning av den egna rollen (s 98).

Å andra sidan drar Sundin själv den skenbart motsatta slutsatsen att ”... aktörernas planeringssyn till stor del är avhängig den regional-ekonomiska ställning den enskilda kommunen befinner sig i” (s 95). Hans argumentation baserar sig dock nästan uteslutande på politikernas ståndpunkter; dessa uttrycker en mera passiv planeringssyn i regioncentrumkommunerna än i förortskommunerna. För att reda ut saken hade en utförligare – gärna kvantitativ –

redovisning av materialet varit önskvärd. Hypotesen om kommunalekonomins inverkan hade då på ett tydligare sätt kunnat ställas mot konkurrerande hypoteser om betydelsen av majoritetsförhållandet i kommunen eller av den egna aktörrollen. En sådan redovisning och analys försvåras dock av anonymiseringen; om materialet korstabuleras alltför energiskt kommer enskilda aktörers planeringssyn att kunna identifieras.

Granskningen av översiktsplanerna i *planstudien ger*, kort sammanfattat, vid handen att en anpassningsplanering i regioncentra står mot en rationalistisk planeringssyn i förortskommunerna (med viss tvekan för Haninge). Att döma av detta tycks översiktsplanerna närmast återspegla politikernas planeringssyn i respektive kommun – även om anonymiseringen omöjliggör en direkt koppling till aktörsstudins resultat. Resultaten strider delvis mot Sundins tentativa hypoteser, som ju bland annat förutsåg en strategisk planeringssyn (och inte anpassning) i det socialistiska regioncentret Sundsvall och en samförståndssyn (och inte en rationalistisk syn) i den borgerliga förorten Täby.

Inte heller i denna delstudie står det helt klart hur författaren kommer fram till sina slutsatser. Han försöker först fastställa den planeringssyn som ”i stora drag präglar” respektive översiktsplan för att därefter konkretisera analysen med hjälp av en förfinad variant av den fyrfältare som användes för aktörsstudien. Närmare bestämt specificeras de fyra planeringssynerna med avseende på vilka uttryck de borde ta sig i fråga om ”mål och motiv”, ”allmänna intressen och markanvändning”, ”rekommendationer”, ”prioriteringar och alternativ” samt ”probleminriktad ansats”.

Mycket talar för att detta är en alldeles utmärkt ansats; problemet är bara att författaren blir mindre tydlig då han sedan skrider till verket. Hur görs tolkningen närmare bestämt? I vilken utsträckning är det planernas konkreta innehåll som granskas och i vilken utsträckning är det de argument som framförs eller rent av ordvalet? Hänvisningar görs till alla tre. Det hade varit lättare att ta ställning till slutsatserna om materialet mera konsekvent

hade relaterats till det förfinade analys-schemat, ungefär som i diskussionen av översiktsplanernas tydlighet och stringens (s 162). Är det t ex alldeles entydigt att Täby uppfyller kraven på en rationalistisk planeringssyn? I så fall är det en tämligen defensiv variant av denna syn, en variant som bland annat går ut på att hålla nere befolkningstalet.

I den kvasiexperimentella undersökningsdesignens anda bör man fråga sig varför alternativen ”samförståndssyn” och ”strategisk syn” inte kunnat utläsas ur någon av översiktsplanerna – här har vi alltså en intressant avvikelse från hypotesen. Dessa synsätt återfanns ju hos aktörerna så deras frånvaro borde inte bero på att själva typologin är felkonstruerad. Betraktas dessa planeringssyner inte som tillräckligt politiskt legitima för att få komma till uttryck i planeringsdokumenten? Är de kanske disharmoniska i den meningen att det är psykologiskt svårt att förena höga ambitioner med en uppfattning om litet handlingsutrymme och vice versa? Eller är det helt enkelt så att den valda operationaliseringen inte fungerat?

Vi får inget svar på dessa frågor, men Sundin för ett bra resonemang i samma anda om Haninge som ”undantaget som bekräftar huvudregeln” (s 144). Haninge borde ju enligt hypotesen ha den mest rationalistiska planeringssynen av alla de studerade kommunerna, men i efterhand visade det sig ju att Haninge inte var något särskilt lyckat val av rik s-kommun!

Översiktsplanerna har alltså ingen rättsverkan, och man kan undra om det alls finns något rationellt skäl för de kommunala aktörerna att försöka enas om några prioriteringar innan de behöver binda sig. Sundin för intressanta resonemang kring detta i anslutning till olika konkreta inslag i översiktsplanerna. Mera generellt kan man fråga sig vilken politisk roll översiktsplanerna egentligen spelar – är de kanske uttryck för politisk retorik snarare än praktisk politik? Man skulle kunna tro det, men Sundins resultat pekar faktiskt i motsatt riktning. Det är ju de regionalekonomiska skillnaderna och inte de partipolitiska som kommer till uttryck i planerna.

Den tredje delstudien på den kommunala nivån, *utfallsstudien*, visar att planuppfyllelsen är högst i förortskommunerna; i Täby ligger "planprecisionen" nära 100 procent. Sundin drar själv inga större växlar på utfallsstudien utan understryker dess begränsningar, t ex att kategorin "genomfört" även inkluderar sådana projekt som ej genomförts men alltjämt finns kvar i planen. Möjligen borde han trots allt ha varit mindre blygsam; ansatsen i delstudien är både originell och operationell och resultatet är tydligare än i planstudien.

Däremot kan det diskuteras om planprecisionen verkligen skall ses som en effekt av den större tydligheten i förortskommunernas översiktsplaner, vilket är vad Sundin hävdar. Ett viktigt mellanled mellan plan och utfall är hela detaljplanprocessen, och här fungerar översiktsplanen på sin höjd som förhandlingsunderlag, något som inte minst framgår av Sundins egna projektstudier i Karlstad.

Kanske är i stället kommunens handlingsutrymme en gemensam bakomliggande variabel. Eller mera konkret: En kommun som Täby har en betydande handlingsfrihet och kan därför hålla sig med en rationalistisk planeringssyn – och ändå genomföra sina planer. Omvänt förutsätter en anpassningssyn redan i sig att planerna kommer att behöva förändras. Om Växjö hade dristat sig till en "rationalistisk" översiktsplan hade sannolikt avvikelserna blivit ännu större än med den nuvarande anpassningsinriktade planen.¹⁶

Projektstudien

Projektstudien baseras alltså på teorier om nätverksstyrning och resursberoende. Nätverken i de sex projekten kartläggs och analyseras i termer av aktörsroller, resursutbyte, beroendeförhållanden och intresseavvägning. Aktörsnätverket för varje projekt sammanfattas i en figur med enkel- och dubbelriktade pilar av olika tjocklek och form, och en "primär aktörsgrupp" identifieras bestående av aktörer som befinner sig i pilregnets mitt.¹⁷

Aktörsrollerna i nätverken klassificeras utifrån aktörernas förtroende och deras samordningsfunktion. Byggherren har genomgående

varit "koordinator", dvs en aktör med stort förtroende och betydande samordningsfunktion, och detta gäller för övrigt särskilt de mindre byggherrarna. Rollen som koordinator ger problemformuleringsmonopol och möjlighet att välja medspelare, också inom den kommunala organisationen. Genomgående finns en stark koppling mellan byggherre, arkitekt och byggtreprenör i de olika projekten, och i något fall har även kommunens fastighetskontor fått plats i den inre cirkeln som "konsult/entreprenör", dvs – märkligt nog för en offentlig myndighet kan det tyckas – en aktör med stort förtroende men litet samordningsansvar. I övriga fall har de kommunala aktörerna haft en mera formell roll som "registrator".

I nätverksanalysen behandlas kommunen som flera aktörer. Byggherrarna har i sin kontakter kunnat utnyttja de skillnader i synsätt som finns mellan å ena sidan plan- och arkitektpersonalen hos byggnadsnämnden, å andra sidan tekniker och ekonomer hos fastighetsnämnden. I ett fall har byggherren (ett ledande industriföretag på orten) förankrat sitt projekt direkt hos kommunledningen.

I resursanalysen fokuseras maktrelationen mellan kommun och byggherre, och här betraktas kommunen analytiskt som en enda aktör, samtidigt som även byggherrens sekonder i form av konsulter och entreprenörer får lämna ringen. Uttryckt i makttermer skiftar perspektivet från "makt att" till "makt över".

Vilka är då de resurser som byts mellan byggherre och kommun? Sundin betraktar resurser som kritiska om de är "mycket önskvärda och attraktiva vid ett givet tillfälle, samtidigt som de inte är utbytbara, alternativt att de är svåråtkomliga" (s 192). Han framhåller särskilt tre typer av resurser som framstår som kritiska i de studerade fallen:

1. Tillgång till *attraktiv egen mark*, som ger möjligheter både att ta initiativ till och förhindra exploatering och som även gör genomförandet av ett projekt enklare.
2. Projektets *betydelse för sysselsättning*. Detta är en resurs hos byggherren som kommunen tillmäter avgörande betydelse.

3. Aktörernas personliga egenskaper, särskilt deras *förtroende* hos omvärlden och deras *samordningsförmåga*.

Däremot tycks byggherrarnas *ekonomiska och tekniska resurser* inte ha varit en kritisk resurs i de studerade projekten. Kommunstudiens tentativa hypotes om den avgörande betydelsen av byggherrens ekonomiska resurser bekräftas alltså inte.

Inte heller var *finansieringen* kritisk under denna period – samtliga projekt genomfördes under andra hälften av 1980-talet. De *legala resurserna* kring planläggning och byggnadslov har inte heller fungerat som någon restriktion, utan kommunen har i realiteten sökt underlätta för byggherrarna att komma runt dessa restriktioner.

Analysen av de kritiska resurserna hör till avhandlingens mest intressanta och originella delar. Inte minst gäller det Sundins grepp att – i Scharpfs anda – integrera förtroende i en resursutbytesmodell. A:s förtroende hos C betraktas alltså som en bytesresurs i A:s relation till B. Denna "nätverkskompetens" är en resurs som varit helt central för de mindre byggherrarna, och här har vi ett exempel på hur resultatet av fallstudier kan bidra till teoriutveckling via analys av avvikelser och rationalistisk generalisering.

I situationer där parterna inte varit överens har kommunen genomgående haft svårt att driva igenom sin vilja, vilket Sundin förklarar med dess dåliga förhandlingsposition i kombination med att det inte var opportunt att säga nej under denna period. Men som så ofta då man diskuterar maktfrågor spökar det kontrafaktiska problemet. Hur vet vi att det verkligen är A:s makt som får B att handla som han gör? Eller i det konkreta fallet: Avfärdar inte författaren litet väl lättvindigt kommunens vetomakt med stöd av den faktiska observationen att kommunen sällan lägger sig i byggherrarnas planer? Kan vi inte förmoda att byggherren/koordinatören tar hänsyn till det kommunala planmonopolet redan då projektet initieras? I den utsträckning sådan antecipation föreligger betyder det också att planeringsprocessen trots allt påverkas av kommunens planmonopol.

Valet av projekt och den kontrafaktiska frågan

Anonymiseringen och den variabelinriktade undersökningsdesignen gör tillsammans att tråden mellan avhandlingens delar blivit onödigt tunn. Kommunstudien och projektstudien bidrar båda till vår kunskap om den kommunala planeringens villkor, men i övrigt kunde Sundin nästan ha delat upp sin avhandling i två. Kommunstudiens material om Karlstad används t ex inte för att analysera materialet från projektstudien, och detta trots att en av slutsatserna från kommunstudien är just att översiktsplanen påverkar det kommunala handlingsutrymmet.

Med en mindre statisk design hade det varit möjligt att välja fall för projektstudien mera pragmatiskt, med utgångspunkt från resultatet av kommunstudien. I en kommun som Karlstad, som enligt kommunstudien kännetecknas av anpassningsplanering, kan det vara svårt att finna intressanta konfliktpunkter där parterna tvingas bekänna färg. Kanske hade bilden av kommunal avmakt och de enskilda intressenas dominans blivit en annan om man studerat projekt i en kommun med en mera rationalistisk planeringssyn, t ex Täby.

Det bör också observeras att projektstudien i själva verket bygger på ett dolt urvalskriterium. Sundin studerar nämligen sex *genomförda* projekt.¹⁸ Det är därmed också sex lyckade projekt – lyckade i meningen framgångar för initiativtagaren.

I ett kvasiexperimentellt perspektiv betyder det sagda att konflikter inte kommer att fokuseras så mycket som egentligen vore önskvärt med Sundins utgångspunkter. Att byggherrarna *för just dessa projekt* faktiskt åtnjutit förtroende och visat politisk skicklighet, att det kommunala planmonopolet inte fungerat som styrinstrument *i just dessa projekt* samt att kommunen *i just dessa projekt* fått ge vika vid konflikter, allt detta visar Sundin med all önskvärd tydlighet. Men vad säger det egentligen om det kommunala planmonopolet? Om projekt som inte uppfyller dessa villkor aldrig kommer till stånd kan planmonopolets betydelse inte prövas genom studier av genomför-

da projekt, vi får helt enkelt ingen variation i den beroende variabeln.¹⁹

Så ter sig alltså problemet i ett variabelinriktat perspektiv. I ett perspektiv inriktat på rationalistiska mekanismer står sig Sundins slutsatser bättre; här gäller ju devisen om att söka mekanismer där man tror att de finns—och här blir Sundins dolda urvalskriterium en styrka.²⁰ Därför bör vi egentligen inte tolka Sundins projektstudie i variabeltermer utan hellre se den som en undersökning av vilka mekanismer som är av betydelse i framgångsrika projekt.

Med detta perspektiv blir projektstudien den rikaste och mest intressanta delen av avhandlingen, såväl empiriskt som teoretiskt. Även om vi alltså inte får något entydigt svar på frågan om betydelsen av det kommunala planmonopolet får vi goda insikter om hur kommunala planeringsprocesser går till. Vi blir kanske inte övertygade om att kommunen alltid blir överkörd, men vi får åtminstone veta hur det går till när den blir det.

Det teoretiska bidraget

Avhandlingens huvudsyfte är empiriskt, och då Sundin bygger upp sin teoretiska apparat med nätverk och resursberoende som nyckelbegrepp talar han litet blygsamt om att "anläggna" ett teoretiskt perspektiv (s 211).

I sin klassiska artikel "Comparative Politics and the Comparative Method" presenterar Lijphart en typologi över fallstudier baserad på den avsedda relationen mellan empiri och teori. Sundins jämförande fallstudier överensstämmer med den typ som Lijphart betecknar som tolkande ("interpretative"). Denna variant befinner sig näst längst ner på hans steg, strax ovanför den rent ateoretiska. I en tolkande fallstudie väljs fallen av intresse för studieobjektet i sig, och existerande teori används för att sprida ljus över fallet. Enligt Lijphart har en sådan studie inte något värde för teoriutveckling. Däremot är syftet med empirisk teori just att möjliggöra sådana studier (Lijphart 1971: 691–693).

Jag vill genast anmäla avvikande mening. En tolkande fallstudie med empiriskt syfte

kan mycket väl bidra till teoriutveckling—och detta som en mer eller mindre avsedd bieffekt av den empiriska analysen. Kriteriet för om ett sådant bidrag föreligger är dock inte sanning utan *fruktbarhet*. Den fråga som ställs är inte om den valda teorin "stämmer" utan om den ger en god förståelse av fallet. De rationalistiska teorier som statsvetare ofta använder sig av har alltid betydande tautologiska inslag, som gör dem bara delvis åtkomliga för traditionell empirisk prövning. I stället "prövas" de i stor utsträckning just i termer av fruktbarhet.

Det blir uppenbart för den som läser avhandlingen att Sundins teoretiska perspektiv av nätverk och resursutbyte ger utomordentliga insikter i planeringens förutsättningar och mekanismer. Hans studier innebär därmed också en givande tillämpning av dessa teoridiskussioner på den kommunala planeringens fält (dvs en form av teoriutveckling). Samtidigt bör frågan ställas om alternativa teorier hade givit en likvärdig eller rent av bättre bild av politikområdet.

I princip är även detta en kontrafaktisk fråga, åtminstone i väntan på en avhandling i ämnet baserad på en konkurrerande teori. Sannolikt hade dock en liknande analys kunnat genomföras med hjälp av teorier om *makt*. De teorier om resurskontroll och resursberoende som Sundin stöder sig på har stora likheter med Hernes' (och Colemans) idéer om maktbyte: A:s makt över B (och B:s beroende av A) bestäms av A:s kontroll över X och B:s intresse för X. Därmed inte sagt att en maktansats hade varit bättre—möjligen hade den bara sagt samma sak med andra ord!

Planering och kommunal självstyrelse

I slutkapitlet diskuterar Sundin alltså sina resultat i termer av kommunal självstyrelse och lokal autonomi. *Vertikalt* handlar lokal autonomi om relationen till staten. Här har den nya plan- och bygglagen (PBL) ökat kommunernas autonomi. *Horisontellt* gäller den lokala autonomin relationen till de lokala aktörerna. Här pekar Sundins studier på begränsningar i autonomin, särskilt i regioncentra. I realiteten är det privata näringslivet ofta både initiativ-

tagare och utvecklare av konkreta planer. Detta är särskilt tydligt om det gäller en koncern, som kan välja mellan flera lokaliseringar inom och utom landet.

Högkonjunkturen och avregleringen i slutet av 1980-talet ställde ett kapitalstarkt näringsliv mot kommuner med ekonomiska svårigheter. Samtidigt skedde en ideologisk förskjutning i synen på planering, där handlingskraft och resultat i sig ansågs politiskt legitimerande. "Vi hade inte tid med byråkrati", som en av Sundins intervjupersoner uttrycker saken. Allt detta gick ut över horisontella autonomi.

Men Sundin framhåller också att den begränsade horisontella autonomi gör det svårt att utnyttja den ökade vertikala självstyrelsen, något som framgår av de observerade skillnaderna mellan regioncentra och förortskommuner – för att uttrycka saken litet slarvigt kan man inte längre skylla på staten. Det är denna den kommunala självstyrelsens paradox som åsyftas i avhandlingens titel: *En ökad formell lokal självstyrelse kan för vissa kommuner leda till en minskad faktisk lokal autonomi*.

Frågan är om inte denna självstyrelsens paradox egentligen är inbyggd i det blandekonomiska systemet. Så länge produktionsinitiativet ligger hos marknadsaktörerna är det svårt att se hur kommunen skall kunna utöva annat än en i praktiken ofta begränsad vetomakt. Initiativet – dvs dagordningsmakten – ligger alltså jämt hos byggherren. Här och där antyder Sundin att hans slutsatser bara skulle gälla för just den studerade perioden, men de äldre studier som han refererar ger egentligen samma bild av kommunens begränsade handlingsutrymme, även om frågan där inte lika explicit relateras till den kommunala självstyrelsen.

En mera normativ infallsvinkel på frågan är i vilken utsträckning allmänna intressen blir tillgodosedda. I två av projekten kan Sundin konstatera att exploateringen av parkmark för annat ändamål innebär att allmänintresset kommit i kläm, medan han inte finner något fall där viktiga enskilda intressen inte tillgodosätts. Sundins slutsats blir att det kommunala planmonopolet inte tycks fungera för denna typ av projekt, allmänintresset underordnas

närings- och sysselsättningspolitiken i kommunen.

Man kan dock fråga sig om inte sysselsättning kan vara ett allmänintresse lika väl som parkmark. Om vi anknyter till distinktionen mellan "makt över" och "makt att" tycks kommunen *tillsammans med andra aktörer* ha kunnat agera tämligen kraftfullt på marknaden för sysselsättning, åtminstone i dessa kommuner och under denna period.

Slutord

Som anmälare och opponent tenderar man lätt att blåsa upp sina kritiska synpunkter och glömma bort det positiva. Jag vill därför gärna upprepa att de empiriska studierna är prydligt och konsekvent ordnade och genomförda med stor uthållighet och noggrannhet. I de flesta stycken hanterar Sundin också sitt enorma empiriska material på ett föredömligt sätt, såväl vetenskapligt som pedagogiskt. Även om jag menar att operationaliseringarna ibland kunde ha gjorts mera explicita och analysmodeller och slutsatser ibland borde ha stramats upp och problematiserats, framstår den allmänna bild som ges av planeringens villkor som både trovärdig och tänkvärd. I allt väsentligt tror man som läsare på Sundins slutsatser – och som bekant är det bättre att ha ungefär rätt än exakt fel!

Jag vill inte heller överdriva metodproblemen, även om jag som framgått är tämligen övertygad om att Sundin kunde ha fått ut ännu mer med en mera pragmatisk inställning till undersökningsdesignen och till anonymitetsfrågorna. Också givet den valda kvasiexperimentella ansatsen vill jag hävda att behållningen av avhandlingen inte är den eventuella verifieringen eller falsifieringen av några tentativa hypoteser. Det intressanta är varken att ekonomi tar över politik i den översiktliga planeringen eller att kommunen får ge sig för både stora och små byggherrar i detaljplaneringen. Det är i stället den insikt (vågar jag skriva förståelse?) som de ingående fallstudierna ger oss om den fysiska planeringens sociala mekanismer. Detta hade blivit än tydlig-

gare om författaren avstått från sin kvasiexperimentella ansats.

Bo Bengtsson

Noter

1. En *översiktsplan* har, till skillnad från en *detaljplan*, ingen bindande rättsverkan, utan den skall främst ses som ett politiskt handlingsprogram för den fysiska planeringen i en kommun.
2. Hypoteserna blir mindre tydliga i de båda kommunerna med växlande eller oklara majoritetsförhållanden; i Mölndal förväntar sig Sundin en rationalistisk syn och i Karlstad en anpassningssyn, men jag kan inte se att dessa hypoteser följer av modellen.
3. Ett alltför vanligt sätt att hantera frågan är annars att kringgå den med en fras om "analytisk generalisering"; jfr nedan.
4. Egentligen är detta vad även kvantitativt inriktade statsvetare ofta gör – en undersökning av svenska väljare anses intressant i sig och inte i den utsträckning som resultaten om "fallet Sverige" går att generalisera till andra länder.
5. Också i detta avseende är Sundin i gott sällskap. Mitt intryck är att hypotesgenererande forskare nästan alltid glömmar sitt blygsamma syfte då de kommer till slutsatserna. Men det bör vi påminna dem om genom att uppmana dem att explicit formulera de nya hypoteser som deras undersökning genererat – helst också naturligtvis hur dessa hypoteser skulle kunna testas i en ickeexplorativ "heltäckande" studie. I Sundins fall inser jag naturligtvis att en undersökning av landets samtliga kommuner hade givit en annan typ av kunskap än den studie som han faktiskt gjort. Men den hade inte varit vare sig mer eller mindre explorativ. Möjligen just mer heltäckande, om nu ett tunt täcke är vad man helst vill ha.
6. Ibland sammankopplas det förra med ett "positivistiskt", det senare med ett "hermeneutiskt" synsätt (se t ex Lundquist 1993: 40–43). Jag undviker dock dessa begrepp i detta sammanhang; jag är nämligen inte övertygad om att det råder något entydigt samband mellan – idealtypisk – vetenskapssyn och generaliseringsgrund.
7. I någon mån gäller detta även för den kvantitativt inriktade forskare som fått sina hypoteser bekräftade, men han kan åtminstone finna tröst i sina mått på sambandens styrka och signifikans.
8. Frågan är hur mycket klokare en enkel statsvetare blir av en sådan formulering. Vår egen senaste metodbibel kringgår för övrigt frågan genom att definiera mekanismer som mellanliggande variabler (King, Keohane & Verba 1994: 85–87).
9. I själva verket är Sundins hypoteser goda illustrationer till min tes om rationalistisk generalisering. De är visserligen formulerade i strukturella termer, men de utgår ytterst från antagandet om rationella aktörer vilka försöker uppfylla sina mål under hänsynstagande till sitt handlingsutrymme.
10. Detsamma gäller för de mekanismer som Elster diskuterar i "Nuts and Bolts", möjligen – men bara möjligen – med undantag för "emotions".
11. Det framstår som paradoxalt att rationalitetsantagandet som är så centralt i statskunskaplig teori ges så litet utrymme i metoddiskussionen inom ämnet. Hur generaliserar man t ex från en idéanalys?
12. Det är möjligheten av avvikelser från perfekt rationalitet som gör en mekanism till ett orsaksmönster av karaktären "om a så ibland b" – för att nu använda Elsters provokativa formulering. Däremot kan det generella antagandet om människors rationalitet naturligtvis inte prövas med denna typ av fallstudier. Vi kan bara i efterhand säga något om hur *fruktbart* antagandet visat sig vara i det speciella fallet.
13. Förutsatt förstås att man inte med "teori" bara menar summan av tidigare känd empirisk kunskap om samma frågeställning och *på samma analysnivå* som den egna empirin; i så fall blir ju analytisk generalisering bara ett särfall av empirisk generalisering.
14. Detta sätt att formulera dilemmat har jag lånat av Jan Teorell (e-mail till författaren 1997-05-27).
15. Därtill försämras replikerbarheten, även om detta problem inte skall överdrivas. Om en forskare upprepar en annan forskares fallstudie blir det ändå aldrig samma undersökning. Vad man kan begära – och vad som försvåras av en anonymisering – är att belägg och källor anges så tydligt som möjligt så att läsaren ges de bästa förutsättningarna att ta ställning till de slutsatser som dras (jfr King, Keohane & Verba 1994: 26).
16. Sundin väcker visserligen själv frågan om inte planeringssyn och planprecision skall ses som "två uttryck för en och samma sak" (s 169), men han tycks därmed avse någonting annat, nämligen

frågan om det föreligger ett starkt *empiriskt* samband – något som han alltså har visat.

17. Också här kunde författaren gärna ha varit tydligare om sina operationaliseringar. Det är inte alltid helt klart på vilka grunder han har fastställt hur en viss pil skall se ut eller hur han avgjort vilka som skall räknas in i den primära aktörsgruppen.

18. Eller noga taget *godkända*, ett av de båda bostadsprojekten avbröts senare till följd av den försvagade bostadsmarknaden i början av nittiotalet.

19. Om alla misslyckade fall är kontrafaktiska är det inte ens i princip möjligt att lösa problemet inom ramen för en variabelinriktad undersökningsdesign. Detta är den invändning som ibland brukar resas mot ansatsen att pröva förutsättningarna för revolution genom att studera faktiskt genomförda revolutioner.

20. Med denna urvalsprincip blir det också rimligt – och lämpligt – att studera demokratisering eller revolutionära tillstånd med utgångspunkt från enbart faktiska fall.

Referenser

- Alvesson, M & Skoldberg, K, 1994. *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Coleman, J S, 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass & London: Belknap Press of Harvard University Press.
- Elster, J, 1989. *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hemes, G, (1975) 1978. *Makt og avmakt. En begrepsanalyse*. Bergen: Universitetsforlaget.
- King, G, Keohane, R O & Verba, S, 1994. *Designing Social Inquiry. Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton: Princeton University Press.
- Lieberson, S, 1992. Small N's and Big Conclusions: An Examination of the Reasoning in Comparative Studies Based on a Small Number of Cases, s 105–118 i Ragin, C C & Becker, H S (red) *What Is a Case? Exploring the Foundation of Social Inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lijphart, A, 1971. Comparative Politics and the Comparative Method, *American Political Science Review* 65, 682–693.
- Lundquist, L, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Yin, R K, (1984) 1994. *Case Study Research. Design and Methods*. Newbury Park, London & New Delhi: SAGE.

CARINA GUNNARSSON: *Den förförande makten. Frankrikes Afrikapolitik under Mitterrand*. Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala, 126. (Tryckt i Stockholm) Distribueras genom Universitetsbiblioteket i Uppsala.

Alla har vi säkert någon gång förvånats över fransmännens osvikliga förmåga att alltid "vara där" i någon slags imaginär mening. Militära interventioner i Tchad, president de Gaulle i Quebec, kärnsprängningar vid Muro-roa eller Rainbow Warrior-tragedin på Nya Zeeland är alla exempel på en – oavsett värdering – fransk närvaro i den internationella politiken. Carina Gunnarsson vill i sin avhandling ta fasta på den franska internationella närvaron och har särskilt fascinerats av Frankrikes ambition att, som en del av sin utrikespolitik, föra ut sin kultur och sitt språk.

Avhandlingens tema är således den franska utrikespolitikens kulturella sida. Författaren vill undersöka varför Frankrike bedriver sin kulturdiplomati, hur Frankrike bedriver denna kulturdiplomati samt om den har några effekter. Avhandlingen tar avstamp i Joseph Nyes arbete "Bound to lead" där Nye på empirisk grund ifrågasätter Paul Kennedys stora tes om den amerikanska kulturens undergång (Nye 1990). Nye ifrågasätter såväl Kennedys utgångspunkt – vad är makt? – som hans jämförelser – främst den brittiska analogin som grovt sett innebär att eftersom Storbritannien gick under som imperium så måste alla andra stormakter också göra det. Nye tar i sin bok fasta på frågan om makt i det internationella systemet. Nye menar i neoliberal anda att makt inte bara är militär eller ekonomisk utan också sin "mjuk" makt. Nyes speciella perspektiv är dock att makt i dagens internationella system är att få andra att *vilja* göra det man själv vill att de ska göra. Andra aktörer skall således inte tvingas eller övertalas att göra på olika sätt, utan istället själva vilja göra på det sätt som tillfredställer den dominerande aktören.

Med utgångspunkt i denna alternativa maktuppfattning går avhandlingsförfattaren till

verket för att undersöka och förklara den franska utrikespolitiken. Den mjuka makten uppfattas i avhandlingen som så att begreppet "kulturdiplomati" – taget från den franska vokabulären – är en slags operationalisering och precisering av Nyes begrepp. Varför bedriver då Frankrike kulturdiplomati och hur?

Författaren undersöker debatten såväl i parlament och i press som officiella uttalanden för att finna motiv för den franska kulturdiplomatin. Hypotesen är att kulturdiplomatin bedrivs som ett stöd för andra politiska och ekonomiska intressen. Kulturdiplomati är en täckmantel för realpolitik, med andra ord. De motiv som författaren återfinner rör franskans tillbakagång, engelskans framfart, språkets förflackning, behovet av en fransk identitet samt politiska och ekonomiska motiv. Afrika fyller en viktig funktion i ambitionen att skapa en frankofon världsvid gemenskap och nyttjas därför i detta spel. Slutsatsen av debatten är att motiven talar till förmån för hypotesen, kulturdiplomati bedrivs för att främja andra intressen.

Författaren fortsätter sin studie genom att besvara frågan hur Frankrike bedriver kulturdiplomati och lanserar då begreppet "medie-diplomati" som ytterligare en precisering av begreppet. Franska statens strategi för medierna diskuteras och författaren konstaterar att stora nysatsningar gjorts och att ambitionen är att differentiera budskap och kanaler mellan olika regioner samt att bidra till pluralismen i världen. Tre olika radio- och tv-kanaler undersöks och deras programstrategi kartläggs. Författaren pekar på att staten har satsat stora resurser på dessa medier och på att kanalerna har samordnats på ett sådant sätt att de tillsammans ska nå mesta möjliga antal människor.

Avslutningsvis frågar sig författaren om medierna har någon effekt på den afrikanska befolkningen. Många problem finns med att nå ut, menar författaren och pekar på att viljan att sända på franska paradoxalt nog begränsar lyssnarantalet och att många områden rent tekniskt inte heller nås av sändningarna. Endast en liten andel av de potentiella lyssnarna och tittarna kan i realiteten ta emot budskapet. Författaren menar dock att eliten nås av bud-

skapet. Störst påverkan kanske sker genom att de franska medierna påverkar de inhemska medierna på ett för Frankrike positivt sätt.

Avhandlingen är en plädering för att den andra sidan av makten, makten att förföra, är värd att ta på allvar. Med utgångspunkt i maktbegreppet och ifrågasättandet av den neo-realistiska uppfattningen om makt som primärt militära och ekonomiska resurser vill avhandlingsförfattaren undersöka på vilket sätt kulturdiplomatin kan bidra till en förklaring av den franska utrikespolitikens form och innehåll i Afrika. När Frankrike av olika skäl inte längre kan upprätthålla sin dominans via militära och ekonomiska medel, tar kulturdiplomatin vid.

Frågorna

Vi kan välja vårt forskningsproblem på många sätt, men just i valet av problemfält är vi som allra friast. När vi sedan kommer till argumenten för att faktiskt ställa en viss fråga, kan vi inte längre anföra ting som "det är roligt" eller "jag tycker det är viktigt". Forskarens känslor och attityder upphör att vara ett relevant argument när forskningsproblemet är utmejslat. Argumenten för forskningsproblemet måste befrias från forskares egen person och knytas till forskningsfältet och till den vetenskapliga relevansen. Varje forskningsprodukt måste ha en relevans som går utöver sig själv.

Till vilken diskurs skall då Carina Gunnarssons avhandling ge ett bidrag? Avstampet sker i en diskurs om makt i internationell politik. Avhandlingen kan så sett sägas vara ett bidrag till diskussionen om i vad makten i det internationella systemet består. Avhandlingen vill påvisa att makt i form av kulturell påverkan också är makt. Kulturdiplomati anses vara en form av "mjuk" maktutövning för att använda Joseph Nyes vokabulär. I avhandlingen tycks det mig som om det drivs en tyst teoretisk tes som ungefär går ut på att mjuk makt har blivit viktigare under senare år. Avhandlingen skulle i så fall syfta till att driva hem tesen att mjuk makt numera är viktigare, än tidigare, eller än andra typer av makt. Vi har

i så fall ett bidrag till maktdiskursen inom internationell politik.

Men i avhandlingens inledande kapitel finns också ett viktigt resonemang om kulturdiplomati som sådan. Begreppet är lånat från franska och betecknar en särskild form av extern kulturpolitik. Kulturdiplomati bedrivs av statliga aktörer men är inte propaganda säger författaren. I avhandlingen studeras främst mediepolitik, som utflöde av denna kulturdiplomati, och författaren ställer frågan "hur Frankrike bedriver kulturdiplomati" samt också "om mediepolitiken kan betraktas som ett fall av kulturdiplomati". Här ser vi istället ett fokus på en stats utrikespolitik och avhandlingens fråga är snarast om kulturdiplomati är att betrakta som utrikespolitik och om mediepolitik är att betrakta som kulturdiplomati. Avhandlingens resultat skulle i det fallet snarast vara en begreppsanalys alternativt ett test på om en viss typ av extern policy är att betrakta som ett utrikespolitiskt medel.

Ett tredje bärande resonemang i avhandlingens första kapitel är den franska utrikespolitiken och dess syften. En underavdelning i det resonemanget är Afrikas betydelse i den franska utrikespolitiken. Det anförs att det råder en förvånansvärd brist på studier som undersöker Frankrikes kulturpolitik i Afrika (s 30). Avhandlingen skulle i detta fall vara ett bidrag till studiet av den franska policyn i fransktalande Afrika och rimligen ett empiriskt bidrag till forskningen om fransk utrikespolitikens ambitioner och mål. En annan möjlighet är att Afrika står i centrum och att studien då skall vara ett bidrag till forskningen om västländers agerande i det svarta Afrika.

Men läsarens problem är att det efter att ha tagit del av avhandlingen är oklart till vilken teoretisk diskurs den är tänkt att ge ett bidrag. Om det är maktdiskursen saknas en diskussion om relationerna mellan "mjuk" makt och militär/ekonomisk makt. Om det är den utrikespolitiska diskursen saknas en diskussion om utrikespolitiken som ett medel för stater att uppnå vissa mål samt även en diskussion om aktörerna. Staten blir en monolit, en helhet vilket är en sedan länge ifrågasatt uppfattning. Om det är den franska politiken i Afrika som

är intressant behövs väl rimligen någon form av jämförelse – i tid eller med andra stater Afrikapolicy eller med Frankrikes policy mot andra delar av den fransktalande världen t ex Kanada?

Författaren blir genom denna teoretiska oklarhet också osäker på vad svaret på frågorna egentligen skall användas till. Att få veta att Frankrike bedriver kulturdiplomati för att stödja sina ekonomiska intressen måste betyda något annat än att få veta att Frankrike bedriver kulturdiplomati för att läskunnigheten bland flickor i Afrika söder om Sahara skall öka. Svaren måste betyda olika saker i en generell kontext, annars har författaren talat om att ett äpple som växer på det och det äppleträdet blir rött. Vad betyder det? Var det ett test vi utförde och som utföll till belåtenhet, nu vet vi att alla sådana träd ger röda äpplen och således kan odlaren rekommendera det trädet till alla konsumenter som vill ha röda äpplen? Oklarhet råder om till vilket övergripande forskningsproblem avhandlingens frågor kan hänföras vilket skapar osäkerhet kring hur svaren skall tolkas, i teoretisk mening.

Den övergripande frågan i avhandlingen är "Varför-frågan" nämligen varför Frankrike bedriver kulturdiplomati. Varför kan dock betyda så mycket. Om det är en fråga om logiska relationer så handlar det om på vilket sätt en ståndpunkt ges stöd, frågorna blir av typen "vilka argumentet åberopas för X". Om det å andra sidan är en fråga om empiriska relationer mellan fenomen så handlar det om en aktörs intention att åstadkomma något. Frågorna blir då av typen "vad vill aktören uppnå med att hävda det och det?"

I det första fallet är ordet "varför" av en karaktär som leder till en argumentationsanalys av debatten, i det andra fallet är ordet "varför" av en karaktär som leder till en empirisk analys av aktörernas agerande. I det första fallet sätter forskaren sig i debattörens ställe och reder ut begreppen och ståndpunkterna, i det andra fallet måste forskaren verkligen förvisa sig om aktörens faktiska intentioner med sina handlingar. Min uppfattning är att i det första fallet måste vi genomföra en noggrann argumentationsanalys av alla förekommande

argument och ståndpunkter i frågan. I det andra fallet måste vi fokusera på aktörerna och empiriskt belägga att de försökte uppnå vissa konkreta mål med sina handlingar – språkliga eller andra – och vi kan tala om en intentional förklaring.

I en argumentationsanalys behövs dels en diskussion om vilken som är den relevanta debatten, dels en diskussion om centralitet, hållbarhet och rimlighet i argumentet. Vi rör oss således på det idékritiska fältet. I en motivanalys där beslutsfattarnas intentioner står i centrum behövs istället en diskussion om vilka intentioner som var viktiga, avgörande eller åtminstone framträdande, samt vilka aktörers motiv som kan tänkas vara avgörande för policy. Men ingen av dessa diskussionerna återfinns i avhandlingen. Författaren säger explicit (sidan 28) att hon inte skall rangordna motiven eller försöka avgöra vilka som vägde tyngst på annat sätt. Då återstår argumentationsanalysen, men här är det tveksamt om debatten är utvald på ett sådant sätt som krävs för att en sådan analys skall ge de centrala motiven för en stats policyformuleringar. Varförfrågan är således osedvanligt oproblematiserad och det är svårt att avgöra vilken typ av empirisk analys som krävs för ett svar. Av vad jag kan bedöma så försöker författaren göra en empirisk analys och inte en argumentationsanalys, men utan någon diskussion om aktörerna och om motivens inbördes förhållanden.

Den andra frågan är "Hur Frankrike bedriver kulturpolitik?" och den skall besvaras genom en studie av mediepolitiken gentemot Afrika. Men författaren har bestämt att mediepolitiken är en del av kulturdiplomatin. I en mening är ju då redan hur-frågan besvarad. Svaret är att Frankrike bedriver kulturdiplomati genom mediepolitik. I samma andetag (s 35) frågar författaren dock om mediepolitiken är ett fall av kulturdiplomati. Svaret på en sådan fråga kräver att någon form av villkor bör uppfyllas. Sådana villkor finns dock inte i avhandlingen. Mediepolitiken är en nyhet på utrikespolitikens område enligt författaren. Som sådan är den möjligen inte så lämpad att svara på frågan "Hur Frankrike bedriver kul-

turdiplomati?" som mer traditionella former av kulturdiplomati. Medierna är dessutom en sektor vars fundament är yttrandefriheten och därmed är sektorn inte styrd på samma sätt som annan typ av utrikespolitik. Därmed inte sagt att studier av mediernas betydelse i utrikespolitiken skulle vara fel eller irrelevanta. Tvärtom bör författaren här ges stort beröm för sitt tilltag, nämligen att sätta forskningsljuset på medierna och mediernas användning i utrikespolitiken. Studier av hur identitet, kultur och gemensamma värderingar formas och dessa processers betydelse i den internationella politiken kommer numera allt oftare i empiriskt fokus inom forskningsfältet utrikespolitik. Att en sådan vidgning av forskningsfältet kommer till stånd och mottas konstruktivt blir av avgörande betydelse för både överlevnad och relevans hos den statsvetenskapliga utrikespolitiska forskningen i framtiden (se t ex Hudson 1997).

Intressen och mål

Huvudtesen i avhandlingen är att språk- och kulturpolitiken, som här är att jämställa med kulturdiplomatin, syftar till att stärka Frankrikes andra utrikespolitiska intressen (s 21). På andra ställen i avhandlingen talas om ekonomiska och politiska intressen som dessa "andra" intressen. Jag tycker då att det är egendomligt att inte någonstans återfinna ett resonemang om staters utrikespolitiska mål. För mig framstår det egendomligt att utan någon vidare diskussion formulera en hypotes som går ut på att ett mål – här det ideologiska målet – skall underordnas ett eller två av de andra målen – här ett säkerhetspolitiskt och ett välfärds-mål. När det gällde motivanalysen var författaren inte beredd att "vikta" motiv, men här är den huvudsakliga frågan om ett mål faktiskt kan underordnas ett annat.

I den klassiska litteraturen om staters utrikespolitiska processer ingår som ett fundament att stater har ett nationellt intresse. Ett sådant intresse knöts länge till enbart säkerhetsfrågor. Stater hade intresse av att bevara sin suveränitet och sitt territorium. Men senare har detta säkerhetsmål kompletterats med

ett välfärds mål, ett ideologiskt mål samt i viss litteratur idag också ett opinionsmål. Att förklara en stats agerande med hjälp av de mål man vill uppnå ligger såvitt jag förstår mycket nära det angreppssätt författaren valt. Som jag uppfattar kulturdiplomatin är dess syfte att uppnå vissa ideologiska mål i utrikespolitiken, och de målen kan inte på förhand antas vara underordnat de övriga målen. Det skulle naturligtvis kunna vara en utomordentligt intressant forskningsuppgift att belägga att så är fallet, men en sådan ansats finner jag inte i avhandlingen. Författaren tycks istället hävda att det finns ETT nationellt intresse.

Givet avhandlingens syfte att undersöka den franska utrikespolitikens kulturdiplomatiska komponent verkar inte Afrika – ensamt – vara det bästa fallet. I fallet Afrika finns såväl koloniala intressen, militära operationer, biståndsaspekter som den aspekt författaren är intresserad av. En jämförelse med ett annat område hade i någon mån undanröjt det problemet. En argumentation för Afrikas betydelse, mer än att Afrika av de franska politikerna beskrivs som pelaren i den franska gemenskapen, hade behövts. Samma problem uppstår med president Mitterrand, vars presidenttid är bokens tidsmässiga avgränsning. Ingenstans tycks Mitterrand, i förhållande till t ex de Gaulle, vara en viktig aktör. Detta trots att vi vet att de Gaulle hade en mycket speciell uppfattning om de franska kolonierna och att Mitterrand historiskt haft en motsatsställning till de Gaulle i utrikespolitiken.

Författaren skriver om skapandet av den franska språkgemenskapen och relaterar sig till historiska förklaringar av olika typer. Avhandlingen betonar att traditionen att föra ut sin civilisation och sin kultur har mycket gamla anor. Författaren hävdar (s 96) att den franska ambitionen att skapa en fransktalande gemenskap sker under "en period då den fransk-afrikanska samarbetsmodellen både har omprövats och förändrats", men om det skall vara viktigt att den fransk-afrikanska samarbetsmodellen förändrats, måste väl syftet att förklara förändring (eller icke-förändring trots en förväntan om motsatsen) i den fransktalande samarbetet vara i centrum? Antingen menar

författaren att frankofonin har förändrats och då måste funderingarna om varför Frankrike bedriver kulturdiplomati kvalificeras genom någon form av diskussion om varför förändringen inträffat. Eller menar författaren att tiden inte har någon betydelse? Då blir såväl fokuseringen vid Mitterrand som resonemanget om att det fransk-afrikanska samarbetet förändrats irrelevant.

Empirin

I den empiriska analys av debatten – kapitel fyra – skall författaren undersöka vilka motiv som kan förklara varför Frankrike bedriver kulturdiplomati. Ämnet angrips mycket brett. Femton års debatt skall studeras. Den potentiella materialmängden har inga klara avgränsningar; parlamentsmaterial, tidningsartiklar, tal, rapporter från departementen, debattböcker och sekundärlitteratur omfattas. Det är ju här inte tal om någon statistisk undersökning där materialets representativitet i förhållande till en generell mängd material enkelt kan fastställas. Däremot sägs tydligt på flera ställen i avhandlingen att syftet är att undersöka vilka motiv som framförts av de franska politikerna (s 98) för att bedriva kulturdiplomati.

Men det primärmaterial som väljs ut och används i studien är teoretiskt mycket disparat. Å ena sidan har vi parlamentsdebatterna som utspelar sig på en central politisk beslutsarena, å andra sidan har vi pressen som är en debattarena utan direkt politiskt inflytande. Därutöver har vi policyorgan som faktiskt verkställer politiken. Ingen hänsyn tas i analysen till dessa skillnader. Materialet är också ojämnt fördelat både mellan olika motivkategorier och, i de olika motivkategorierna, mellan parlamentstryck och övrigt material.

Ingenstans sägs att hänsyn tagits till, eller problematiseras, att Frankrike hade olika politiska majoritetsförhållanden under Mitterrands presidenttid. Detta till trots är huvuddelen av parlamentsmaterialet, 17 uttalanden av 22 i motivanalysen, från den första period då Frankrike hade en borgerlig regering och en socialistisk president; 1986-88. Huvuddelen av departementsdokumenten, fyra av sju i

själva motivanalysen, kommer från den andra perioden av cohabitation, 1993-95. Att den typen av politiska skiften och spänningar mellan de två delarna av den exekutiva makten inte skulle någon som helst betydelse för motiven bakom kulturdiplomatin har jag ytterst svårt att tro.

Parlamentsmaterial återfinns för åren 1981-1989. Fördelningen är följande: 81-7 uttalanden, 82-3, 83-1, 84-1, 85-4, 86-5, 87-3, 88-9 samt 89-6 uttalanden. Går vi in och tittar bakom siffrorna visar det sig att bakom den högsta siffran (nio uttalanden 1988) återfinns fem personer vid två debatttillfällen och tre av dessa uttalanden kommer från biståndsministern. Om författaren vill göra en poäng av parlamentsmaterialet och debatten i parlamentet, vilket sägs explicit (s 26, 97 och 98), så måste man nog behandla det med lite större respekt. Man kan inte, som i avsnittet som diskuterar argument kring Frankrikes nedgång (Le déclin de la France), ha 9 parlamentsuttalanden (beslutsarena) från perioden 1981-1988 och därefter policymaterial och några artiklar ur le Monde (implementeringsarena resp. debattarena) från perioden 1990-1995 och säga att det är samma debatt.

I vissa avsnitt (Fransk identitet och Republikens genius) återfinns inte heller ett enda uttalande från parlamentet, och ett mycket litet antal hänvisningar till primärmaterial överhuvud taget. Ett avsnitt (Le déclin de la France) har fått 40 procent av alla hänvisningar till primärmaterial medan andra (Fransk identitet och Republikens genius) fått mindre än en procent. Den explicita bristen på vägning av motiven står i bjärt kontrast till strategin att på förhand sätta upp någon form "motivkategorier" och sedan inte ta hänsyn till att vissa av dem egentligen aldrig återfinns i det empiriska materialet.

I analysen av motiven bakom Frankrikes kulturdiplomati lanseras vissa "kategorier" för motiven. Dessa rubriker är "Frankrikes nedgång, Fransk identitetskris, Cocacoloniseringen, Republikens genius samt Politik och ekonomi" (s 99-119). Jag vill egentligen inte kalla dem kategorier, eftersom de varken är teoretiskt baserade eller ömsesidigt utslutan-

de. Under dessa rubriker – fem stycken som jag fortsättningsvis kallar "motivförklaringar" – skall sedan inordnas de motiv som franska politiker framför. Dessa fem olika motivförklaringar – lika med författarens rubriker – stötts med varierande styrka genom hänvisningar till primärmaterial.

I den *första motivförklaringen* "Le déclin de la France" återfinns jag fem motiv för att bedriva kulturdiplomati: engelskan tar över, franska program är dåliga och få, anslagen är för små, utbildningskvalitén sjunker i Afrika och det franska språket förflackas. Alla dessa ting menar jag är verklighetsbeskrivningar. Här finns inga explicita mål uppsatta utan verklighetsbilden är att Frankrike tappar greppet. I den *andra motivförklaringen* "Fransk identitetskris" återfinns egentligen bara ett motiv, nämligen behovet av en gemensam fransk identitet. Detta är vad jag kallar ett mål. Man vill uppnå en viss sak och därför gör man si eller så. I den *tredje motivförklaringen* om "Cocacoloniseringen" av världen återfinns delvis samma verklighetsbeskrivningar som i den första nämligen att engelskan tar över och att det språket är banalt samt att det nationella arvet slätas ut. Därutöver återfinns viljan att motverka USA-dominansen som kan vara såväl ett mål som en strategi. Jag uppfattar det i avhandlingen dock som ett mål. I den *fjärde motivförklaringen* om "Republikens genius" återfinns två mål nämligen att Frankrike skall ha en internationell närvaro samt att Frankrike skall sprida civilisationen över hela världen. I den *femte och sista motivförklaringen* om "Politik och ekonomi" återfinns också två mål nämligen att sälja franska produkter samt att få göra investeringar i Afrika.

Om vi nu går tillbaka till materialet så får vi egentligen bara empiriskt stöd för den första, den tredje och den femte motivförklaringen medan de två andra har ytterst litet stöd (fyra uttalanden var) i källmaterialet. I så fall kan vi sammanfatta att i debatten har författaren funnit stöd för en verklighetsbeskrivning som handlar om Frankrikes nedgång manifesterad i att engelskan tar över, språket förflackas, utbildningskvalitén i Afrika sjunker och det nationella slätas ut samt målen att Frankrike

skall motverka USA, sälja franska produkter och investera i Afrika. Strategin mellan verklighetsbeskrivningen och målen är således kulturdiplomatin. Förklaringen till varför Frankrike bedriver kulturdiplomati är således inte en mängd, ovägda, motiv utan förklaringen är att kulturdiplomatin anses av de franska beslutsfattarna vara en effektiv strategi, givet deras verklighetsbeskrivning, för att uppnå målet att motverka USA samt sälja franska produkter i Afrika.

Jag har nu gjort en re-analys av författarens analys som lett mig till slutsatsen att Frankrike använder kulturdiplomati för att motverka USA och för att sälja franska produkter. Självt har författaren dragit en helt annan slutsats. På sid 130 hävdas att bedrivandet av kulturdiplomati kan förklaras av försöken att skapa och återskapa den franska identiteten. På nästa sida hävdar författaren emellertid även att den franska kulturdiplomatin kan förklaras av politiska och ekonomiska motiv, något som min analys då stärker.

Jag menar att, eftersom författaren inte skall rangordna motiv eller väga dem mot varandra och inte heller har några teoretiskt baserade system – som t ex att skilja på beskrivningar, mål och medel – för att ordna materialet, så finns det inte någon som helst möjlighet att i analysen komma fram till någonting annat än att såväl identiteten som de politiska och ekonomiska motiven (dvs alla författarens rubriker) var en förklaring till varför Frankrike bedriver kulturdiplomati. Den empiriska undersökningen har inte ytterligare prövat författarens grundantaganden eller teser. De lanseras som försöksantaganden men undersökningen ger inget utrymme för att ha fel. Avhandlingen klassificerar istället motiven i enlighet med författarens förförståelse. En förförståelse som inte heller grundas i en otvetydig teoretisk diskurs. Ingen hänsyn tas till att två av motivtyperna egentligen aldrig återfinns i empirin. Vilken av författarens teser – huvudtesen eller mothypoteserna – finns det egentligen belegg för? Jag saknar i förväg uttänkta analysredskap, eller åtminstone ett resonemang i efterhand om vilka de var.

Författaren kunde här haft stor nytta av den tidigare nämnda diskussion om utrikespolitikens mål. Varje stat har såväl säkerhets-, välfärds- och ideologiska mål och kanske också opinionsmål. Att motverka USA kan vara ett säkerhetsmål liksom den internationella närvaron, att skapa en fransk identitet är troligen ett ideologiskt mål liksom viljan att sprida civilisationen medan viljan att sälja franskt rimligen är ett välfärds-mål. Vilka strategier väljer sedan Frankrike för att säkra sina mål? Kan kulturdiplomati vara bra för att uppnå alla?

En motivförklaring måste självklart fylla samma kriterier som alla andra förklaringar på klarhet, systematik och kontrollerbarhet. Författaren har dock valt att blanda båda utsagda motiveringar och uttalanden vilka tolkas som motiv. I sig gör detta tillvägagångssätt det svårt att veta riktigt vad, i någon slags ontologisk mening, som förklarar den franska kulturdiplomatin. Är det s a s politikerna själva som får ange sina motiv eller är det författaren som, genom tolkning och inferens av det de säger och gör, anger deras motiv?

Låt mig ta ett par exempel: På sid 101 får utrikesminister Cheysson 1983 säga att kulturpolitiken skall proritera kommunikationssektorn eftersom det är ett sätt att sprida det franska språket och säkra den franska närvaron i världen. Cheysson anger ett mål för kulturpolitiken, men dels är han utrikesminister och uttalar sig således om ett annat område än det han har direkt beslutanderätt över, dels säger han väl egentligen bara att Frankrike skall just bedriva kulturdiplomati, och det tycks som en ganska platt förklaring. Han säger bara med andra ord det som skall förklaras. Ändå anses uppenbarligen Cheyssons motivering vara ett motiv.

På nästa sida, s 102, har ur frankofonins årsrapport hämtats att utbildningen i franska är dålig i Afrika. Detta byggs på med olika fakta kring läskunnighet och utbildningsnivå och konkluderar på s 104 att det franska språket har förlorat sin status i Afrika. Här gör författaren således en tolkning av ett faktauttalande som i sig inte utsågs vara en motivering för kulturdiplomati. Tolkning tycks rimlig och författaren menar att också detta är ett motiv.

Här handlar det ju om att belägga sambandet mellan motivet och den faktiska handlingen. Om den finns så tydlig som i Cheyssons fall blir den övertydlig och kompliceras dessutom av att han uttalar sig om fel område. Om den är mer diffus som i det andra fallet kan den bli godtycklig om inte tolkningen präglas av enhetlighet och diskussion om densamma. Motiv och argument tillsammans med verklighetsbeskrivningar tycker jag har en tendens att på detta sätt oklart flyta samman i texten.

Medierna

I nästkommande kapitel har författaren lämnat begreppet kulturdiplomati för att övergå till preciseringen mediepolitik eller mediedi-
plomati. Tre olika medier tas upp och författaren beskriver deras innehåll, bakgrund och funktion både i Frankrike och i Afrika. Men, endast en av dessa är en statlig angelägenhet, nämligen CFI (Canal France International) som är en slags programbank. TV5 är ett internationellt projekt och Radio France International har en oklar ställning (s 161). Sändningschefen för RFI betonar att radion inte är "Frankrikes röst" utan en fransk röst, men hans ord väger mycket lättare än journalisten Smith vid den vänsterliberala tidningen Libération (s 162) som hävdar motsatsen. TV5 grundades av Frankrike, Schweiz och Belgien och därefter anslöt sig Quebec och Kanada. Franska intressen, dock ej staten, äger 2/3 av företaget men ägandet är uppdelat på fyra olika institutioner. För mig är det ganska viktigt att två av de undersöka medierna faktiskt inte formellt är franska statens förlängda arm. Jag tycker att det är samma sak som att säga att Radio Sweden för svenska statens utrikespolitik eller att Svenska Dagbladets försäljning i kiosken vid Place St. Michel i Paris är ett uttryck för svensk kulturimperialism. Argument finns säkert för båda, men de kräver en problematisering av förhållandet mellan staten och medierna.

Här finns en också en bristande stringens i att vi inte vet VAD i mediepolitiken som är viktigt. Författaren vacklar mellan de frågor som ställs av henne själv och de frågor hon

menar att politikerna måste ta ställning till. Författaren vacklar också mellan sina egna slutsatser och andras. På sid 156 sägs att det franska UD betraktar radion som ett av de viktigaste medlen att nå ut med kulturdiplomatin, därför är det också så. Men en sådan slutsats borde rimligen dragits av den empiriska studien. Författaren utesluter fullständigt möjligheten av att det franska språket och kulturen, trots sin koloniala begynnelse, blivit en del av en afrikansk kultur och att mediesändningarna därmed knappast är att betrakta som ett utslag av den franska statens utrikespolitik. Avslutningsvis dras en slutsats, på för mig okända grunder, när det sägs att mediedi-
plomatin (s 171) utformats rationellt. När författaren säger att det är en rationell process (s 172) eftersom franska politiker för att tillgodose utrikespolitiska intressen ökat resurserna och samordnat kanalerna för att nå ut i hela världen känns det för mig som rätt intetsägande. Vad skulle motsatsen vara? Att politikerna inte velat tillgodose utrikespolitiska intressen eller minskat resurserna och försökt nå så få som möjligt? Begreppet rationalitet måste ses i en kulturell kontext för att ha någon förklaringskraft. Här blir begreppet endast ett emblem för ett troligt strategiskt agerande.

Slutsatser

Vilken är då slutsatsen av studien? Å ena sidan (s 179) sägs att Frankrikes historia är ett motiv för den franska närvaron, å andra sidan sägs på samma sida att språk- och maktpolitiska motiv förklarar Frankrikes fortsatta engagemang i regionen och längst ner – fortfarande på samma sida – att språk- och kulturpolitiken skall stärka andra intressen. Därutöver sägs att det finns olika svar (s 181) och därmed (s 188) att det finns en mängd motiv bakom ambitionen att sprida det franska språket och kulturen. Vi får då tre tänkbara slutsatser: 1. Det finns en mängd motiv/förklaringar till varför Frankrike bedriver kulturdiplomati, 2. Franska språk- och maktpolitiska motiv förklarar varför Frankrike bedriver kulturdiplomati i Afrika, samt 3. Att andra utrikespolitiska – oklart vilka – intressen är en förklaring till varför

Frankrike bedriver kulturdiplomati. Slutsatsen av studien förblir oklar. Slutsatsen att språk, historia, maktbehov samt andra intressen är en förklaring till Frankrikes kulturdiplomatiska agerande gör oss inte så mycket klokare.

I en intervju från den 26 augusti 1997 på Madagaskar med Marie-George Buffet, fransk ungdomsminister, säger hon, att "frankofonin kan skapa ett ekonomiskt, socialt och kulturellt område som kan motstå den ultraliberala föreställningen om världen" och hon fortsätter med att "språkligt inflytande har direkta effekter på den nationella ekonomin, vetenskapen, informationstillgången och på samhällets uppbyggnad" underförstått då i andra länder än Frankrike (L'Express de Madagascar). Om vi fortsätter vidare till utrikesdepartementets principförklaring om fransk utrikespolitik sägs om frankofonin att Frankrike vill att den skall vara "en verklig inhägnad av samarbete, språkligt och kulturellt men också ekonomiskt och politiskt" (La politique étrangère de la France). Om vi tittar på sekundärlitteratur, här en amerikansk specialstudie om frankofonin, hävdar amerikanerna Aldrich och Connel att frankofonin är ett "användbart medium för en kombination av kulturell och politisk policy genom halv-officiella kanaler" samt att frankofonin är dominerad av Frankrike trots att den omfattar ett stort antal franskspråkiga länder (Aldrich och Connel 1989).

Vi kan således konstatera att tesen att frankofonin inte bara är altruistisk, eller bara handlar om identitet, utan om politiska och ekonomiska intressen redan är explicitgjord såväl i pressen, officiella dokument från UD som sekundärlitteratur. Carina Gunnarssons avhandling hade kunnat kvalificera sådana allmänna resonemangen på ett stringent sätt om den haft ett tydligare teoretiskt fokus och utmejslade redskap för analysen. Istället avslutas avhandlingen med en diskussion av ungefär samma karaktär som i den inledande delen av studien.

I det inledande kapitlet sägs (s 34) att kulturdiplomati är "all verksamhet som har med Frankrikes statligt stödda kulturella agerande i utlandet att göra" och det sägs att kulturdi-

plomati kan användas för att "bevara" eller "skapa" nära relationer med andra länder. Mediepolitiken har valts som ett exempel på kulturdiplomati, valet motiverat av de stora satsningarna under senare år. När författaren skall svara på sin fråga (s 189ff) sägs att det är "tydligt att det är en medveten fransk strategi att göra medierna mer pluralistiska för att därigenom förankra Frankrikes inflytande hos publiken". Resonemanget avslutas (s 192) med tillägget att kulturdiplomatin kan fungera utan att aktörerna är införstådda med motiven bakom. Jag kan inte förstå annat än att svaret på "hur-frågan" är att Frankrike medvetet gör medierna pluralistiska och öppna trots att de inblandade aktörerna inte har en aning om det. Som jag ser det kan detta inte hävdas som ett empiriskt resultat av undersökningen utan är en logisk slutsats av de uppställda premisserna. Om medierna inte varit pluralistiska hade författaren också kunnat säga att det berodde på den vilja till styrning som redovisats. Om aktörerna sagt att de kände sig styrda hade författaren rimligen sagt att de också var det eftersom politikerna ville styra dem. I det första kapitlet (s 35) sägs att studien skall undersöka om mediepolitiken är en form av kulturdiplomati. Om författaren på fullt allvar menar att det är politikernas vilja till styrning som är det centrala, så behövs ju inte redovisningen av medierna – det räcker med att politikerna säger att medierna är styrda.

Jag tycker det är lite konstigt att inte heller på något sätt i författarens undersökning av hur-frågan nyttja den tidigare forskningen som finns kring propaganda, opinionsbildning, ja, t o m om radio och tv-sändningar över gränserna. Författaren definierar propaganda (s 32-34) i ganska negativa termer medan kulturdiplomatin är mer positiv och framför allt bredare. Propaganda, kulturdiplomati och opinionsbildning ligger för mig ganska nära varann och kanske att slutsatserna hade blivit tydligare om författaren inte lånat in det franska ordet "kulturdiplomati" utan istället försökt att diskutera verksamheten i analystermer, t ex propaganda eller opinionsbildning. Jag tror att ordet kulturdiplomati bidrar till förvirringen på det här fältet och jag skulle

snarast vilja hänföra kulturdiplomatien till opinionsbildningens fält.

Avslutningsvis

Istället för författarens avslutande diskussion om språk och makt hävdar jag att avhandlingen skulle kunna ge en god grund för slutsatsen att Frankrikes kulturdiplomati är en form av *internationell opinionsbildning* vilken syftar till att vidmakthålla Frankrikes identitet som civilisationens banérförare i världen utan sneglande på andra intressen. Jag menar också att mediediplomatien kan ses i det ljuset och framför allt understöds av staten som ett mångfacetterat sätt att nå *det ideologiska målet* att upprätthålla den afrikanska elitens kunskaper i det civiliserande franska språket samt sprida den franska kulturen. Författarens huvudslutsats är dock att kulturdiplomati är något franskt och unikt som tillkommit för att gynna franska politiska och ekonomiska intressen. Mediediplomatien anses politiskt styrd i syfte att få politiskt och ekonomiskt inflytande över den afrikanska kontinenten.

Författaren har skrivit en innehållsrik bok med ett intressant teoretiskt avstamp, men trots det är det flera centrala ting i avhandlingen som jag finner problematiska. Det vetenskapliga problemet är vagt formulerat och de empiriska frågor som följer blir oundvikligen breda och svåra att ge precisa svar. Resultaten kan inte heller på ett naturligt sätt få återkoppling till den teoretiska utgångspunkten. Hypoteserna är så allmänt formulerade att såväl bekräftande som falsifiering får oklara gränser. Resultatet av forskningsprocessen är därmed mycket vagt. Vilken slutsats drar författaren egentligen? Analysen saknar redskap som på ett stringent sätt lyfter materialet från den empiriska nivån. Politikernas uttalanden, tidningsartiklar, intervjuer och regeringens policydeklarationer är osystematiskt använda och resultaten av den empiriska analysen är därför svårtolkade. En viss snävhet i diskursen finns också, då varken forskningen kring nationers utrikespolitiska ambitioner eller forskningen kring internationell opinionsbildning utnyttjats.

Statsvetenskaplig Tidskrift 1998, årg 101 nr 2

Dock, när detta är sagt, skall också sägas att avhandlingen tar ett steg mot en diskussion av stor vikt inom ämnesområdet internationell politik. Frågan makt och maktens olika former är fullständigt avgörande för all teoribildning inom området internationell politik. Koncentrationen på medierna är spännande och framlyst. Perspektivet betonar utrikespolitikens nya kanaler. Även efter murens fall är uppenbarligen intresset för spridandet av kulturella värden och språk över kultur-, språk- och nationsgränser stort.

Marie Demker

Referenser

- Aldrich, Robert och John Connell (1989) "Francophonie: Language, Culture or Politics?" ur Aldrich Robert och John Connel, *France in World Politics*, Routledge, London
- L'Express de Madagascar, 26 augusti 1997 (www.diplomatie.fr/cgi/nph)
- Hudson, Valerie M. (1997) "Culture and Foreign Policy: Developing a Research Agenda" ur Hudson V. M. (ed) *Culture and Foreign Policy*, Lynne Rienner publishers, Boulder
- Nye jr, Joseph S. (1990) *Bound to Lead. The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York
- La politique étrangère de la France, september 1995 (www.diplomatie.fr/frmonde/poletr.html)

Genmäle

En skiljelinje mellan Marie Demkers och min egen vetenskapssyn tycks vara i vilken mån en undersökning ska styras av på förhand uppställda villkor och i vilken mån forskaren ska vara lyhörd inför sitt empiriska material. Demker står för en strikt metodologisk syn där forskaren i förväg ställer upp analysens scheman i vilket materialet insorteras och där forskaren på förhand bestämt exakt vilket material som ska användas i undersökningen. De metodologiska fördelarna med denna vetenskapssyn är uppenbara; tillvägagångssättet blir svårt att kritisera eftersom forskaren mäter "på rätt sätt".

En alltför strikt tillämpning av metodregler riskerar dock att leda till brist på lyhördhet inför det empiriska materialet och den verklighet som forskaren vill förklara. Risken är att empirin pressas in i analyscheman som inte ger en rättvis bild av verkligheten. Det vetenskapliga bidraget riskerar att få mycket litet att göra med den faktiska verkligheten. Analyschemats styrka är att det hjälper forskaren att strukturera verkligheten, dess svaghet att det gör oss blinda för sådant som inte ryms inom dess ramar. En svår fråga är att avgöra i vilket läge man ska gå utöver analyschemat när det empiriska materialet sparkar bakut. Om man överger det på förhand gjorda schemat vinner forskaren å ena sidan i komplexitet och nyansering av ämnet, å den andra sker det på bekostnad av att mätinstrumentet blir "slöare", mindre precist. En nackdel är att forskaren kanske inte längre mäter "på rätt sätt", men däremot mäter han/hon "rätt sak" eller fångar in "rätt förklaring".

De flesta forskare som genomfört en empirisk studie brottas med denna problematik, i avvägningen mellan reliabilitet och validitet. Jag ska nedan visa vilka konsekvenser denna skillnad i vetenskapssyn kan få.

Tre diskurser

Marie Demker identifierar minst tre olika diskurser inom internationell politik som avhandlingen kan relatera till – den första är maktdiskursen inom internationell politik, den andra begreppsanalys och den tredje är diskursen om fransk policy i Afrika – och anser det problematiskt att det råder oklarhet om till vilken teoretisk diskurs avhandlingen är tänkt att ge bidrag till.

Till att börja med anser jag det inte vara något stort problem om en doktorsavhandling samtidigt ger näring åt flera olika diskurser. Tvärtom tycker jag att det är bra om min avhandling kan inspirera till jämförande studier av internationella medier, andra former av kulturdiplomati, begreppsutredningar om kulturdiplomati eller diskussioner om fransk politik i Afrika. Vad mina resultat kommer att användas till är egentligen upp till andra fors-

kare att avgöra. Dessutom är jag lite frågande inför Demkers syn på teorier och diskurser som självständiga entiteter utan inbördes relation. Snarare än att vara distinkta och oberoende från varandra är teorier och diskurser, precis som verkligheten, ofta ganska lösa i konturerna och överlappar ofta varandra. I ett så omfattande arbete som en avhandling trots allt är, vore det snarare konstigt om avhandlingsförfattaren bara gav *ett* svar på *en* fråga som kan relateras till *en* diskurs. Oftast leds forskaren av en övergripande fråga, som i sin tur genererar en rad delfrågor.

Jag skulle vilja förtydliga att avhandlingens huvuddiskurs är diskussionen kring makt i det internationella systemet. Detta uttrycks explicit i avhandlingens centrala kapitel (första och sista kapitlet) och ingalunda är någon "tyst teoretisk tes". Avhandlingens titel "Den förförande makten", ger också en fingervisning om vilken huvuddiskurs avhandlingen relaterar till. I mitt fall hänger dock de tre "diskurserna" nära samman. Efter att ha diskuterat utrikespolitikens olika medel och hur tyngdpunkten förskjutits från militära maktmedel till olika former av "mjuka maktmedel" går jag över till en begreppsutredning för att söka avgränsa kulturdiplomati från annan kulturell verksamhet i utlandet. För det är ju inte rimligt, som Marie Demker också påpekar, att betrakta försäljningen av Svenska Dagbladet i kiosken vid Place St. Michel som svensk kulturdiplomati. Därefter genomförs en empirisk studie av hur Frankrike valt att utforma sin kulturdiplomati genom medierna, i detta fall gentemot det frankofona Afrika.

Är medierna ett fall av kulturdiplomati? Marie Demker ifrågasätter att medierna kan betraktas som exempel på fransk kulturdiplomati och menar att "författaren har bestämt att mediepolitiken är en del av kulturdiplomatin". Vidare slår Demker fast att medierna är "en sektor vars fundament är yttrandefriheten och därmed är sektorn inte styrd på samma sätt som annan typ av utrikespolitik" och visar därmed att hon på förhand bestämt sig för att mediepolitiken inte ens *kan vara* ett fall av

kulturdiplomati. Jag tycker att det är litet underligt att på teoretisk grund utgå från att yttrandefriheten alltid tillämpas, snarare är det en empirisk fråga som måste undersökas. Det intressanta i det franska fallet är att mediernas position i Frankrike är annorlunda än vad vi är vana vid i Sverige. Den franska regeringen har för vana att byta mediernas verkställande direktörer och redaktionschefer i samband med regeringsskiftet. Därigenom försäkras sig regeringen om en ledning i medierna som är lyhörd inför dess politik. Det behöver inte betyda att man politiskt styr enskilda journalisters rapportering, däremot kan man ha bättre förutsättningar att få komma till tals och försäkra sig om att "rätt" frågor tas upp till diskussion.

Demker efterlyser därefter en diskussion kring relationen mellan stat och medier. Denna diskussion förs i avhandlingens första kapitel och jag ställer där upp vissa villkor för vad som kan betraktas som kulturdiplomati (s. 31f). För att spridningen av kultur ska kunna definieras som kulturdiplomati måste det finnas en intention, en avsikt, bakom den. Denna kan exempelvis ha uttalats i en text eller ett offentligt anförande. Vidare kan ett lands kulturdiplomati bedrivas av såväl privata som statliga aktörer. För att klargöra om en privat aktör bedriver kulturdiplomati i statens tjänst, måste relationen mellan den statliga och privata aktören utredas. Detta kan undersökas genom den privata aktörens budget, sammansättning av styrelse, förekomst av kontrakt etc. För att verksamheten ska kunna beskrivas som kulturdiplomati måste det vara tydligt att det finns en statlig styrning av den privata aktören (s. 31f).

De tre medierna Canal France International (CFI), TV5 och Radio France Internationale (RFI) har valts ut för att franska politiker explicit pekar ut de tre medierna som kulturdiplomatins främsta instrument. Av utrikesministeriets förordning framgår att Direction de l'action audiovisuelle extérieure, DAAE, vid franska UD bl.a. ansvarar för att utveckla och verkställa en politik i syfte att sprida det franska språket och kulturen genom medierna. Mediesektorn utgör uttryckligen en integrerad del av fransk utrikespolitik och är en av

de mest prioriterade sektorerna vid utrikesministeriets kulturenhet. Det är mycket tydligt att de politiska riktlinjer som årligen fastslås av *Conseil audiovisuel extérieur de la France* (CAEF) omgående verkställs av de tre medierna. Rådets roll är klart politisk och består av ministrar från berörda ministerier under premiärministerns ordförandeskap (s. 138-145). Ambitionerna att styra mediernas innehåll är tydlig i den politiska debatten och ett flertal statliga utredningar har producerats om hur mediesektorn ska förnyas och expanderas. Staten är huvudfinansierare till medierna och har flera representanter, bl.a. från bistånds- och utrikesministerierna, i sina styrelser. Tjänsten som verkställande direktör för RFI är en politisk post. De uttryckta politiska ambitionerna att satsa på medierna har lett till, dels att CFI har bildats, dels till ökade budgetanslag, sändningar över större områden, fler sändningstider (numera dygnet runt) och en förändrad inriktning i mediernas innehåll. Jag tycker att det sammantaget finns mycket goda skäl i empirin till att betrakta medierna som en del av fransk kulturdiplomati.

Politiska skiljelinjer i politiken

Frankrike hade olika politiska majoritetsförhållanden under Mitterrands mandatperiod, något som Demker säger att hon saknar en problematisering kring. Hon har "ytterst svårt att tro" att de politiska skiften som ägt rum i Frankrike inte skulle ha haft någon betydelse för motiven bakom kulturdiplomatins. Faktum är att jag efter att ha plöjt igenom parlamentsdebatter, läst tidningsartiklar i ämnet samt intervjuat aktörer inom förvaltningen och vid medierna, inte lyckats finna någon tydlig politisk skiljelinje. De rapporter som skrivits om frågan har skett på initiativ av såväl politisk vänster som höger. I pressen, som normalt är duktig på att identifiera politiska konflikter, är kommentaren snarast att kulturdiplomatins är ett av de få politikområden där det råder politisk enighet (s. 98 f). Naturligtvis kan man som forskare då välja att fördjupa sig ytterligare, för att möjligen finna någon liten skiljelinje på parti- eller individnivå. Ett annat alter-

nativ hade varit att bredda analysen till flera grupperingar inom franskt samhällsliv för att undersöka skillnader i synen på språket och kulturen (många franska akademiker är exempelvis kritiska). Efter att konstaterat att det trots allt råder mycket stor politisk samstämmighet i synen på språk- och kulturpolitiken, är det enligt min mening mer givande att gå vidare i analysen och fördjupa kunskapen om hur de politiska målsättningarna omsätts i praktiken.

Demker efterlyser även en diskussion kring skillnaderna mellan de Gaulles och Mitterrands utrikespolitik. Demker skriver att "vi vet att de Gaulle hade en mycket speciell uppfattning om de f.d. franska kolonierna och att Mitterrand alltid haft en motsatsställning till de Gaulle i utrikespolitiken". Med tanke på de f.d. presidenternas olika partitillhörighet och socialisternas ambitiösa program inför valet 1981 verkar det vara en rimlig utgångspunkt. Men om man betraktar faktisk politik är Mitterrand snarare de Gaulles arvtagare. (se t.ex. Stanley Hoffmans artikel "Mitterrand's Foreign Policy, or Gaullism by any other name", i G. Ross, S. Hoffmann & S. Malzacher, 1987). När det gäller Frankrikes politik i Afrika har denna likhet varit än mer påfallande och ordet "kontinuitet" var länge obligatorisk som beskrivning på Frankrikes relationer till de forna kolonierna i Väst- och Centralafrika (se bl.a. Bayart, 1984; Adda & Smouts, 1989; Brunel 1993; Constantin 1993). Mitterrands politik i Afrika har knappast inneburit något skarpt brott mot tidigare presidenters politik, även om flera viktiga förändringar har ägt rum under 1990-talet som en följd av det kalla krigets slut. Denna fråga diskuteras i avhandlingens tredje kapitel.

Val av material

Marie Demker diskuterar vidare det material som ligger till grund för debattanalysen och som hon finner alarmerande stort. Förutom parlamentsdebatter studeras även pressdebatt, tal osv. Värt att nämnas i sammanhanget är att stor tonvikt läggs på parlamentsdebatter i avhandlingen. Vad gäller pressdebatten är det

politikens uttalanden i pressen som har tagits med i analysen. Intressant, men värd att diskutera, är Demkers invändning mot att uttalanden från olika typer av arenor tagits med i materialet. Uttalanden i pressen (debattarena) blandas med uttalanden i parlamentet (beslutsarena). Så får man inte göra, menar Demker, men med tanke utrikespolitikens speciella karaktär vore det olyckligt att följa hennes råd.

Även om formella beslut fattas i parlamentet är ju utrikespolitik lite speciell. Uttalanden kan göras i olika sammanhang och utgöra tydliga signaler till omvärlden om landets position (s. 26-28). Ytterligare argument för att ta med uttalanden från andra sammanhang är att den franske presidenten inte deltar i parlamentets debatter samtidigt som utrikespolitiken tillhör presidentens reserverade domän. Ett exempel på uttalande som gjorts på en annan arena än parlamentet och som haft stor betydelse som riktmärke för Afrikapolitikens förändrade inriktning är Mitterrands uppmärksammade tal vid det fransk-afrikanska toppmötet i La Baule i juni 1990. Ett annat är dåvarande premiärminister Eduard Balladurs öppna brev i *Le Monde* i september 1993 om anslutning till IMF:s reformprogram som krav för det franska biståndet. Inget av dessa uttalanden framfördes i det franska parlamentet, vilket ändå inte diskvalificerar dem från att tas med i undersökningens material.

Jag menar att sammahanget måste avgöra vilka källor man som forskare ska konsultera. Om man t.ex. ska studera franska säkerhetspolitiska eller ekonomiska intressen i Afrika, är parlamentet värdelöst som informationskälla. Där måste man istället försöka göra intervjuer eller få tag på rapporter direkt från ministerierna.

Motiv

Den hårdaste kritiken riktar Demker mot kapitel 4 i avhandlingen där motiven bakom kulturdiplomatin undersöks. Underrubrikerna i kapitlet döps om till "motivförklaringar" varpå dessa kritiserar för att varken vara teoretiskt baserade eller ömsesidigt uteslutande

samt för att vissa kategorier inte har några redovisade primärkällor. Demker efterfrågar en sortering av materialet enligt det beprövade (och ganska övervärderade) analys-schemat "varat-börat-görat". Faktum är att jag började undersökningen med att försöka sortera in materialet enligt detta schema, men snabbt fann att analys-schemat visade sig vara svårt att tillämpa på det empiriska materialet. I stället renodlades kapitlet till att sortera de olika typer av argument som förekommer i debatten kring en fransk språklig och kulturell närvaro i världen och i Afrika. Demker menar att "avhandlingen klassificerar motiven i enlighet med författarens förståelse", men min metod har snarare varit den rakt motsatta – att låta materialet avgöra klassificering. När det gäller diskussionerna i parlamentet har jag gått igenom samtliga biståndsdebatter i Nationalförsamlingen under perioden 1981-1990 och alla större politiska utrikespolitiska debatter under samma period. De argument som jag då har funnit har klassificerats i olika kategorier. Denna totalgenomgång av biståndsdebatterna har därefter kompletterats med rapporter och material från ministerierna.

För att undersöka identitetsargumentet har jag undersökt varifrån hotet mot den nationella identiteten anses komma, hur den egna identiteten identifieras och vad dess motbild består i (s. 23). Identitetshypotesen ryms under rubrikerna "le déclin de la France", "Fransk identitetskris" och "Coca-coloniseringen av världen". Sammantaget får då identitetshypotesen mycket stort stöd i det primärmaterial som redovisas.

Är Frankrike unikt?

Marie Demker skriver att min "huvudslutsats" är att kulturdiplomati är "något franskt och unikt" som tillkommit för att gynna franska politiska och ekonomiska intressen. Därmed antyds att jag genomfört en idiografisk studie som inte har någon generaliserbarhet till andra länder. I avhandlingen hävdar jag snarare motsatsen – att fransk kulturdiplomati inte är unikt, utan att de flesta stater använder sig av någon form av kulturdiplomati för att stärka

sina intressen. Resonemanget utvecklas i såväl avhandlingens inledande som avslutande kapitlet (se s. 17, 205f). Formerna och innehållet i denna kulturdiplomati kan dock variera mellan olika länder. USA bedriver kulturdiplomati genom bl.a. US Information Agency (USIA) och the America House; Tyskland har sina Goethe-institut, och engelsmännen sitt British Council. Islands f.d. president Vigdís Finnbogadóttir förklarade vid ett tillfälle att hon använde sig av isländsk kultur, språk och konst för att marknadsföra landet, för "kulturen är bättre på att sälja torsken än vad torsken är på att sälja kulturen". Ett intressant *särdrag* för den franska kulturdiplomatin är den nära koppling som görs mellan språk och kultur.

Carina Gunnarson

Slutreplik

I min anmälan av Carina Gunnarsons avhandling riktade jag kritik mot flera centrala punkter i arbetet. Gunnarson är inte överens med mig om kritiken. En sådan reaktion är naturligtvis inte oväntad. Jag skall inte här ytterligare markera dem kritik som jag redogjort för i anmälan av avhandlingen, men vill förtydliga några saker som Gunnarson tagit upp i sitt genmäle. Därefter avser jag att diskutera vad jag uppfattar som det väsentligaste i replikskiftet, det som enligt Gunnarson skiljer oss åt, vetenskapssynen.

Carina Gunnarson menar att det är bra om en avhandling ger näring åt flera diskurser. Naturligtvis är det en möjlig strategi för avhandlingsförfattaren. Problemet med Carina Gunnarsons avhandling är dock inte att den skulle ge näring åt tre diskurser, utan att avhandlingen faktiskt inte ger näring av *någon* av de tre diskurserna. I avhandlingen är det inte klart kring vilket av tre olika teoretiska teman ("makt", "Frankrikes Afrikapolitik" eller "utrikespolitik") undersökningen centererats. Alla tre seglar runt i texten utan att bli styrande för undersökningen, trots att maktdiskursen,

vilket Gunnarson påpekar i sitt genmäle, är den som avhandlingen inledningsvis betonar: I och med att avhandlingsförfattaren inte kan bestämma sig för vilken diskurs som är den centrala för henne, och som hennes slutsatser skall relateras till, ger inte avhandlingen teoretisk näring åt någon av de tre diskurserna.

Carina Gunnarson tar också upp sitt val av material och menar att det kan försvaras med att utrikespolitik är "lite speciell". Materialet har valts primärt från en arena (parlamentet), men också från press och regering. Men med hjälp av vilka kriterier har debattörer och uttalanden valts ut? Hur skall läsaren veta varför en viss person är viktig men inte en annan? Ingenstans finns utrikespolitikens karaktär som "lite speciell" diskuterad i termer av på vilka arenor debatten är viktigast. I min anmälan visade jag också att materialets fördelning mellan arenorna och tidsperioderna var mycket ojämn, vilket försvårar möjligheten att bilda sig en uppfattning om huruvida analysen är robust eller inte. Skulle ett aktivt sökande av mer material från t ex pressen påverka slutsatserna i avsnittet? Carina Gunnarson skriver också själv att om man vill studera "franska säkerhetspolitiska eller ekonomiska intressen i Afrika, är parlamentet värdelöst som informationskälla." Ändå har hon valt att studera just parlamentsdebatterna som en grund för att hävda att kulturdiplomatin skall stärka franska säkerhetspolitiska och ekonomiska intressen i Afrika. Användningen av begreppet "informationskälla" tycks här också lite malplacerat då analys inte kan jämföras med att skaffa information.

Det är symptomatiskt för Gunnarsons forskningsstrategi att hon i genmålet avslutning skriver att hon diskuterar sin slutsats i sitt första kapitel. Att Frankrike använder sig av kulturdiplomati är således både utgångsantagande och slutsats. Avhandlingens resultat är enligt författaren att "kopplingen" mellan språk och kultur skulle vara ett särdrag i fransk kulturdiplomati. I motsättning till denna slutsats står då att Gunnarson själv anför t ex Goetheinstitutet som exempel på tysk kulturdiplomati, ett institut vars mål är att integrerat föra ut tyska språket och kulturen i världen.

Skillnaden mellan min och Carina Gunnarsons vetenskapssyn skulle vara att jag anser att en undersökning "skall styras av på förhand uppställda villkor" medan hon själv är "lyhörd för sitt empiriska material". Jag anses stå för en "strikt metodologisk syn" och betona vikten av att man "mäter på rätt sätt" medan Carina Gunnarson "fångar in rätt förklaringar" och "mäter (...) rätt sak". Låt oss nu en gång för alla få slut på den här typen av kritik i vetenskapssamhället som går ut på att beskriva kritikernas hållning i nedlåtande ordalag som "strikt", "mäta" och rätt "sätt" medan den egna positionen beskrivs som "lyhörd" och inriktad på rätt "sak". Inte så sällan används denna strategi som förevändning för att undslippa den intellektuella möda som en precisering av forskningsuppgiften innebär. Carina Gunnarson kan inte ensam här lastas för en forskningsjargong vilken hon uppenbarligen aldrig ifrågasatt.

Min kritik mot Gunnarson avhandling har helt och hållet riktats in på hennes möjligheter att svara på *sin egen* ursprungligen ställda fråga om varför och hur Frankrike bedriver kulturdiplomati. Min kritik har således berört just Gunnarsons förmåga att "mäta rätt sak" samt att "fånga in rätt förklaringar" för att använda hennes egen beskrivning av sin vetenskapssyn. Jag har menat att hon inte preciserat sig och inte heller utvecklat en begreppsapparat eller ett intellektuellt förhållningssätt som kan ge svar på de frågor hon ställer. Huruvida precision i begrepp och logik i slutsatsdragning är att betrakta som "strikt" eller "mätande" vet jag inte, men jag vet att ingen kan anses ha dragit en slutsats utan att ha kriterier eller premisser för en sådan slutsatsdragning.

Det precisa språket är vår vetenskaps arbetsverktyg och ingen yrkesarbetare i världen kan arbeta med slöa eller icke ändamålsenliga verktyg. Dåliga verktyg ger, istället för de stålblanka ytor på vilka en flortunn oljefilm förväntas sprida sig, ojämnheter som skulle få maskinen att gå sönder mer eller mindre ögonblickligen. Inte heller skulle en förälder beskrivas som lyhörd om han eller hon inte på förhand visste vilka villkor som behövde upp-

fyllas för att dra slutsatsen att barnet behövde ny blöja.

I tanken att min vetenskapsyn skulle vara icke-representativ och ställa speciella krav ligger ett försök att bortdefiniera en vetenskaplig kritik. Konsekvensen av argumentet att kritiken mot den aktuella avhandlingen kan skjutas åt sidan med hänvisning till "en skiljelinje mellan (...) vetenskapsyn" blir att vi alla till slut kan hävda varsin vetenskapsyn. En sådan uppfattning gör kritik illegitim och forskning blir enbart ett led i individens självförverkligande. I en jämlik forskningsmiljö är öppen kritik och argumentation kring vetenskaplig precision, logik, metod och teori själva livsnerven i arbetet. Men för dem som är inkapslade i en hierarkiskt organiserad akademisk verksamhet är naturligtvis vetenskaplig kritik något närmast subversivt.

Marie Demker

JOHN R. ZALLER: *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge 1992: Cambridge University Press.

Tar människor ställning i politiska frågor? Har de attityder i politiska sakfrågor? Att frågan är av yttersta vikt torde vara uppenbart för var och en som på ett eller annat sätt intresserar sig för opinionsundersökningar. En hel yrkeskår ägnar sig ju faktiskt åt att mäta och analysera människors åsikter i politiska frågor av vitt skilda slag.¹ En annan yrkeskår slänger nog mer än ett getöga på diagram och tabeller över förändringarna i opinionen under den senaste månaden (även om de, när siffrorna är mindre gynnsamma, mer än gärna ifrågasätter tillförlitligheten). Till vilken nytta gör de detta om det skulle visa sig att människor faktiskt i många frågor inte har stabila, välövägda eller konsistenta åsikter, eller att de kanske inte har några åsikter alls?

Svaret på frågan om människor har attityder i politiska sakfrågor är av stor betydelse även ur en annat perspektiv. För vad får det för konsekvenser för vår uppfattning av demokratin

om människor i mångt och mycket saknar politiska åsikter? "Folkviljans förverkligande" blir en problematisk hörnsten i det demokratiska bygget för den som hävdar att politiska åsikter är en sällsynthet.

Philip Converse kan sägas vara den som inledde den moderna debatten kring hurvida människor har politiska åsikter eller inte när han 1964 skrev artikeln "The nature of belief systems in mass publics". Än idag kan ingen seriöst arbetande statsvetare, som studerar människors politiska åsikter, avstå från att på ett eller annat sätt ta ställning till denna. Det av Converses resultat som kommit att få mest uppmärksamhet gäller stabiliteten i människors svar på intervjufrågor över tid. Converse pekade på att det inte bara fanns ett svagt samband mellan åsikter i olika frågor vid olika tidpunkter, utan även mellan samma frågor vid olika tidpunkter. Tanken på att denna förändring kunde tänkas vara naturlig avfärdade Converse när det också visade sig att många människor vid ett tredje mättillfälle hade ändrat sig på nytt. Deras åsikt vid tillfälle tre kunde i själva verket förutsägas lika bra av åsikten vid det första tillfället som av åsikten vid det andra.

Converse drog av sina resultat slutsatsen: *that large proportions of an electorate do not have meaningful beliefs, even on issues that have formed the basis for intense political controversy among elites for substantial periods of time*" (1964:245). I en senare artikel (1970) vidareutvecklade Converse också sina idéer från 1964 och hävdade att människor i många politiska frågor rent av kan sägas ha *icke-attityder*. Att de trots allt, på en direkt fråga, säger sig ha attityder menade han beror på att de av en eller annan anledning känner sig tvingade att försöka svara.

Om Converse under långt tid varit den starkast lysande stjärnan på denna icke-attitydernas himmel, skulle jag vilja hävda att han nyligen har fått sällskap av ytterligare en. John R. Zaller har genom boken *The Nature and Origins of Mass Opinion* (1992) givit opinionsforskare runt om i världen ytterligare en obligatorisk referens. Zaller anser själv att hans idéer kan placeras in mitt emellan Con-

verses uppfattning att människor i många, eller kanske rent av de flesta, politiska frågor inte har några attityder alls, och uppfattningen att människor har sanna attityder i de flesta politiska frågor och att dessa kommer till uttryck i opinionsundersökningar.

Att Zaller är ett namn att räkna med indikeras inte minst av att han förärats (mycket positiv) recension i *American Political Science Review* (1995, vol. 89). Hans idéer är spännande och han har verkligen lyckats med konststycket att röra om i grytan av etablerade föreställningar. Men trots att den som en gång läst Zaller knappast kan behålla de uppfattningar han tidigare hade i dessa frågor, är de idéer som han lanserar inte helt oproblematiska. Jag kommer i det följande att ge en presentation av dessa idéer, men också försöka peka på invändningar som kan göras emot dem.

Det finns tre problem med opinionsundersökningar, som många forskare inte tar tillräckligt allvarligt på, hävdar Zaller. För det första är svaren ofta instabila över tid. För det andra är responseffekter mycket vanliga. Slutligen pekar han också på de effekter som kan uppstå när frågeformuleringen förändras. Dessa problem är enligt Zaller såpass stora att de *underminerar den konventionella uppfattningen att surveyundersökningar ger kunskaper om människors "sanna" åsikter*. Den modell som han föreslår innebär istället ett antagande om att människor skapar "opinionsrapporter" vid de tillfällen då de möts av en fråga om politiska förhållanden.

Ingen människa kan själv skaffa sig kunskap om allt som händer runt omkring henne i världen. Därför är hon beroende av andra, i de flesta fall okända, människor för att få information om vad som sker i omvärlden. Dessa andra är, enligt vad Zaller hävdar, i de allra flesta fall liktydigt med *den politiska eliten*, d.v.s. människor som ägnar hela sin tid åt politiska och offentliga frågor. Hit räknar Zaller politiker, högre offentliga tjänstemän, journalister, "en del aktivister, många typer av experter och policyspecialister" (s. 6). Men den information som når medborgarna är inte någon fullständig redogörelse för händelser och utveckling i omvärlden. Den är snarare, menar Zal-

ler, präglad av elitens selektiva och stereotypa uppfattningar av vad som hänt. Den information som medborgarna nås av kan således innehålla flera meddelanden och dessa kan mycket väl stå i konflikt med varandra.

De flesta amerikaner är också, enligt Zaller, djupt okunniga i politiska frågor och om hur det politiska systemet fungerar och är uppbyggt. Han hävdar att *denna okunnighet beror på ouppmärksamhet* (political inattentiveness). Den som inte är uppmärksam på politisk kommunikation kan knappast förväntas ha någon större politisk kunskap. En sådan person kan knappast förväntas ha annat än en mycket vag uppfattning om de alternativ som han ställs inför i en surveyundersökning som rör just politiska frågor. *För den som vill förklara opinioner och röstningsbeteende är det således av största vikt att ta hänsyn till medborgarnas grad av uppmärksamhet för politiska frågor*. Zaller operationaliserar denna i form av kunskap i politiska sakfrågor.

Beroende på att de allra flesta människor har en låg politisk medvetandegrad är de också okritiska gentemot de politiska argument och idéer som de internaliserar. Därmed kommer de att fylla sina huvuden med stora lager av bara delvis konsistenta idéer, argument och överväganden. När de sedan ställs inför en fråga i en opinionsundersökning kommer de att framkalla det eller de idéelement som är mest tillgängliga och använda dem för att göra valet mellan de olika svarsalternativen. Eftersom valet sker under relativt stor tidspress kommer det, enligt Zaller, att bero på vilket idéelement som för tillfället är "*on the top of the head*" (s. 36). Orsaken till svarsinstabilitet är enligt denna uppfattning att olika idéelement råkar vara framträdande vid olika tidpunkter. Förändringar i frågeformulering kan också orsaka systematiska förändringar i vilka överväganden som tenderar att vara framträdande.

Politisk medvetenhet är kopplad till en ökad exponering för politisk information och politiska meddelanden, men den är också kopplad till en ökad förmåga att förhålla sig kritisk därtill. Zaller menar att dessa två effekter ofta kan stå emot varandra så att sambandet mellan politisk medvetenhet och hur lätt människor blir

övertygade av politiska budskap blir icke-motont, d.v.s. att de som är "mellanmedvetna" är mest lättövertalade, de minst medvetna exponeras inte för politiska meddelanden och de mest medvetna förhåller sig kritiska. Men sambandet ser enligt Zaller inte alltid ut så här, utan det varierar beroende på vilken typ av fråga det handlar om, något som han också visar i de empiriska kapitlen.

Men, säger Zaller, människor är mer än passiva mottagare av information. (Ett påstående som jag längre fram kommer att ifrågasätta om Zaller verkligen menar.) De har en mängd *intressen, värden och erfarenheter* som i hög grad kan tänkas påverka deras villighet att acceptera försök att övertyga. Zaller benämner samtliga dessa faktorer *politiska predispositioner* och menar att de kan ses som mellanliggande variabler mellan å ena sidan den kommunikation som människor möter i massmedia, och å andra sidan de uttalanden som de gör om sina politiska preferenser. Men det är inte alla politiska predispositioner som Zaller sedan väljer att inkludera i de empiriska analyser som han genomför. Han säger att "of the various types of predispositions, political values will receive the most sustained attention in this book. This is because they seem to have a stronger and more pervasive effect on mass opinions than any of the other predispositional factors" (s. 23). Någon mer utförlig motivering än så till varför intressen och erfarenheter utesluts får vi inte.

Ett viktigt drag i Zallers modell är att han antar att människor som är mer politiskt medvetna också är mer selektiva med avseende på vilka idéer de väljer att internalisera. Som en följd av denna selektivitet är de idéer som de internaliserar mer internt konsistenta och mer konsistenta med deras värden än vad som är fallet hos mindre politiskt medvetna. De mindre politiskt medvetna saknar ofta tillräcklig kontextuell information för att avfärda ett politiskt idéelement och kommer därmed enligt Zaller att internalisera detta. *Zallers modell ger således inget utrymme för människor att själva tänka, resonera eller överväga.* "If citizens are well informed, they react mechanically to political ideas on the basis of

external cues about their partisan implications, and if they are too poorly informed to be aware of these cues, they tend to uncritically accept whatever ideas they encounter" (s. 45).

Men har då människor inga attityder i politiska frågor och vad är det i så fall som kommer till uttryck i opinionsundersökningar? Zaller hävdar att de svar som människor presenterar i dessa undersökningar kan betraktas som människors sanna känslor vid det tillfälle då de besvarar en given fråga. Däremot kan de inte betraktas som "sanna" attityder "i termens tekniska betydelse" eftersom enkätsvar inte kan antas representera något annat än *en aspekt* av människors känslor gentemot ett givet attitydobjekt (s. 50). Den bästa beskrivningen av ett enkätsvar är enligt Zaller "opinion statement". Han menar att denna term implicerar att uttryckandet av en åsikt är verkligt samtidigt som det inte implicerar att det representerar föregående reflektion eller kvarstående under en lång tid framöver. Sammanfattningsvis är "opinion statements" med Zallers egna ord "the outcome of a process in which people *receive* new information, decide whether to *accept* it, and then *sample* at the moment of answering questions" (s. 51).

Men betyder inte detta i själva verket att Zaller är mer extrem än vad Converse är? Själv säger han att han vill placera in sig mellan Converse och de som hävdar att människor har "sanna attityder". Converse förnekar inte att människor har sanna attityder i vissa frågor, även om dessa med nödvändighet inte är speciellt många. Zaller säger förvisso att en människa, som är mycket engagerad i en fråga, kan utveckla kristalliserade attityder. Men det är oklart huruvida detta är en logisk följd av vad han tidigare sagt. Människor i Zallers modell får information, de accepterar eller avfärdar den och de plockar ett tillgängligt övervägande när de ska svara på en enkätfråga. Däremot gör de inget med den information som de accepterar. Människorna i Zallers värld organiserar eller integrerar inte sina idéelement. Något sådant inslag finns inte i modellen. Därmed kan de inte heller, enligt min mening, sägas ha några attityder. En attityd i låt oss säga kärnkraftsfrågan har en människa

först då hon organiserat sina olika idéelement till en helhet. Detta sker emellertid aldrig, enligt Zaller.

I ett annat avseende kan emellertid Zaller sägas vara betydligt mindre "extrem" än Converse. Medan Converse hävdar att opinionsundersökare ofta ägnar sig åt att mäta något som inte finns, icke-attityder, menar Zaller att det som framkommer i opinionsundersökningar är verkligt. Även när människor är instabila i sina opinionsrapporter över tid eller inkonsistenta i sina åsikter ger de likväl uttryck för *verkliga känslor*, i den bemärkelsen att de svarar på frågan som de uppfattar den för tillfället. Även om perceptionerna i frågan ständigt förändras är de för den skull inte mindre autentiska, menar Zaller.

Låt oss närmare studera de antaganden som ligger till grund för den, förhållandevis enkla, modell som Zaller utvecklar. Han urskiljer själv fyra axiom, kopplade till hur individer svarar på den politiska information som de möter. I ett avslutande kapitel i boken diskuterar han också svagheter i dessa axiom.

Reception axiom: *The greater a person's level of cognitive engagement² with an issue, the more likely he or she is to be exposed to and comprehend—in a word, to receive—political messages concerning that issue.*

Zaller riktar själv kritik mot detta axiom genom att påpeka att det faktum att alla får ett meddelande inte behöver betyda att de uppfattar meddelandet på samma sätt. Denna invändning är mycket intressant i ljuset av att Zaller tidigare i boken avfärdar förekomsten av selektiv perception på receptionsstadiet med utgångspunkt i, som jag tycker otillräckliga, empiriska resultat. Den kritik som han här riktar mot "the reception axiom", och som han inte heller avfärdar, torde ju peka på att han trots allt antar någon form av selektiv perception på receptionsstadiet. Låt mig dock återkomma längre fram till behovet av en perceptionsteori i Zallers modell.

Ett grundantagande som Zaller gör är att det är den politiska eliten som leder medborgarna i opinionsfrågor, snarare än tvärtom. Jag tänker inte här bestrida detta påstående eftersom Zaller förefaller fullt medveten om att han inte

kan bevisa att så är fallet, även om han menar att mycket pekar på att hans antagande är riktigt. Vad jag istället vill fästa uppmärksamheten på är att därav inte logiskt följer att människor inte heller är aktiva i sökandet efter information i opinionsfrågor, något som Zaller tycks anta, även om han inte tydliggör detta antagande utan snarare indikerar det genom ordvalet. Människor blir *utsatta* ("be exposed") för politisk kommunikation, de *utsätter* sig inte själva för den. (Något som inte bara framkommer i formuleringen av axiomat, utan även på en mängd andra ställen i texten.) *Men om människor är passiva mottagare, hur kan man då förklara att människor med en högre grad av kognitivt engagemang kommer att bli mer utsatta för politisk kommunikation än människor med en låg grad av dylikt engagemang?* Detta skulle vara betydligt enklare att förklara om människor också aktivt utsatte sig för politisk kommunikation.

Resistance axiom: *People tend to resist arguments that are inconsistent with their political predispositions, but they do so only to the extent that they possess the contextual information necessary to perceive a relationship between the message and their predispositions.*

Zaller ställer en invändning mot sin egen modell som jag bara kan hålla med om. Han pekar på att människor i många situationer har en förförståelse som påverkar hur de uppfattar just denna situation, i så stor utsträckning att de sedan inte behöver utföra en separat värdering av vad de sett. Den som på förhand förväntar sig att få ta del av ett manipulativt tal kommer således också att bedöma det faktiska talet som just manipulativt. Perception och evaluering utgör således i många fall en enda, för att använda ett psykologiskt modeord, schema-bestämd process och inte som Zaller i sin modell antar två separata steg, "reception" och "acceptance". Detta gör att behovet av en teori kring perception i Zallers s.k. RAS-modell (receive, accept and sample) är mycket stort.

Det andra axiomat innebär att Zaller lanserar en idé som i klartext torde innebära att om man saknar kontextuell information, d.v.s. information som gör det möjligt att koppla det

politiska meddelandet till egna intressen, erfarenheter och värden så kommer man att acceptera det politiska meddelandet. Är detta verkligen rimligt? Om jag tar del av ett politiskt påstående som jag inte kan relatera till min egna intressen, erfarenheter och värden, kommer jag då att acceptera detta påstående? Jag skulle vilja påstå att så inte är fallet. "Default-alternativet" i Zallers modell är acceptera. Kan man inte motstå ett argument så kommer man att acceptera det. Han bygger i detta avseende sin argumentation på Chaiken (1980) och Petty och Cacioppo (1986). Deras forskning visar att människor i många avseende, *när de övertygas*, gör det utifrån subtila ledtrådar. Petty och Cacioppo (1986) har utvecklat en modell för övertalning/övertygande, "elaboration likelihood model", som skiljer ut två vägar till övertygelse, "the central route to persuasion" och "the periferal route". Mig veterligen säger emellertid inte denna teori något om att människor tenderar att alltid, eller ofta, bli övertygade av ett budskap. Den syftar helt enkelt bara till att peka ut de två vägar som övertygelse sker på, *när människor övertygas*.

Om Zaller ser två alternativ, att acceptera eller motstå, så skulle jag i detta sammanhang vilja lansera en tredje möjlighet, nämligen att argumentet eller idén mycket väl också kan tänkas "*borrläggas*". Är det rimligt att tänka sig att alla de budskap som en människa tar del av varje dag och saknar den kontextuella informationen för att bedöma kommer att internaliseras? Jag menar inte att alla sådana kommer att avfärdas. I många fall sänker vi nog garderna och tillåter oss att bli övertygade av subtila ledtrådar precis som den forskning som Zaller hänvisar till också visar. Men vad finns det för forskning som tyder på eller logiska argument som pekar på att så alltid skulle vara fallet? Jag skulle vilja hävda att det här återigen blir uppenbart att Zallers modell lider av att den saknar en teori om mänsklig perception.

Accessibility axiom: *The more recently a consideration has been called to mind or thought about, the less time it takes to retrieve that consideration or related considerations from*

memory and bring them to the top of the head for use.

Zaller hävdar att det finns stort forskningsmässigt stöd för denna hypotes, samtidigt som han pekar på att även andra faktorer, som humör och kontext, kan tänkas påverka hur lätt man kommer att tänka på ett visst övervägande. Men är det egentligen så viktigt för Zallers argumentation vad som gör att en idé råkar befinna sig "on the top of the head"? Det axiom jag här skulle vilja se skulle snarare innebära ett antagande om att det råder stor variation och är svårt att förutsäga vilken idé som lättast framträder.

Response axiom: *Individuals answer survey questions by averaging across the considerations that are immediately salient or accessible to them.*

Zaller menar att en svaghet i detta axiom är att de inte tillåter någon gradering av människors svar, antingen är man för eller emot. Ibland kan det vara av intresse, menar han, att veta även hur starkt för eller emot man är i en viss fråga. Jag instämmer i invändningen, men vill dock komplettera med ytterligare en.

Det framgår i de empiriska kapitlen att Zaller med "averaging across the considerations" menar att personen i fråga ställer de positiva övervägandena mot de negativa och i princip jämför vilken sida som har *flest* överväganden (se t. ex. s. 120). Detta förefaller lite väl kvantitativt. Det är väl knappast så att jag på frågan vad jag tycker om "Politikerpartiet" tänker att "OK, åtta argument för men bara tre emot, alltså gillar jag partiet". Bedömningen torde vara en aning mer kvalitativ. Överväganden som "gillar mycket i det avseendet, men bara lite i det" får inte plats i Zallers modell, men är säkerligen synnerligen frekvent förekommande i verkliga världen.

Detta leder mig osökt in på ytterligare en invändning som är riktad mot hela modellen. RAS står enligt Zaller för "receive, accept and sample". *Jag saknar ett bedömande, värderande och bearbetande inslag*. Man får lätt en uppfattning när man läser Zaller att när människor accepterar ett argument eller en idé,

som de dessutom allt som oftast gör, så accepterar de den med hull och hår. Det förefaller också som om människor när de väl accepterat en idé inte gör så mycket mer med den. Zaller pekar själv på avsaknaden av en teori om hur människor organiserar och integrerar nya idéer och argument, och jag kan bara instämma. "Receive, accept, elaborate, and sample" skulle antagligen vara en modell som var mer med verkligheten överensstämmande. Men, invänder kanske någon, Zallers poäng är ju att människor i de allra flesta fall inte förhåller sig kritiskt till de argument som de möts av. Förvisso, men min poäng är att det faktiskt finns en del människor som gör det. Rimligtvis är det denna process som skiljer de mest politiskt medvetna i Zallers studie från de mindre medvetna. Borde då inte detta elaborerande inslag inkluderas i modellen?

Avslutningsvis vill jag också återkomma till den fråga som jag inledningsvis reste med avseende på vad det får för konsekvenser för vår uppfattning av demokratin om vi accepterar Converse och Zallers resultat. Om människor inte har åsikter i en fråga, eller om åsikten hela tiden varierar beroende på vilken aspekt av frågan som är framträdande för tillfället, är det då rimligt att de ska vara med och bestämma om den? Ett system där de människor som har åsikter (med en viss stabilitet) får vara med och bestämma i just denna fråga och de som saknar åsikter eller inte har tillräckligt stabila åsikter ställs utanför kanske skulle vara betydligt mer rimligt?

Ett gemensamt drag i de två demokratiuppfattningar som ofta ställs mot varandra, deltagardemokrati och representationsdemokrati, är synen på makt, som i båda fallen uppfattas som emanerande från folket. Båda teorierna förutsätter en folkvilja, något som via direkt deltagande eller representation omvandlas till ett politiskt beslut. Om vi för ett ögonblick återgår till Converse och Zallers idéer så förefaller det uppenbart att dessa är svåra att förena med en dylik syn på demokrati. Om människor inte har åsikter i politiska sakfrågor, hur kan man då föreställa sig en folkvilja?

Zaller försöker, till skillnad från Converse, att dra ut de demokratiska implikationerna av

sina resultat. Den modell som han i det avslutande kapitlet förespråkar torde i stort överensstämma med en demokratiuppfattning som bygger på ansvarsutkrävande. Grundtanken i en sådan modell är att val och omröstningar fungerar som en metod för att för att kontrollera politiska ledare (se t. ex. Petersson 1987). Deras ämbete utsätts därigenom för återkommande prövningar i allmänna val. Demokrati torde i denna modell uppfattas som institutionalisering av ansvar och den förutsätter "ingen hypotetisk folkvilja. Demokratin förverkligas i den mån som medborgarna förmodar utkräva ansvar av de politiska styresmännen" (Petersson 1987:148). Enligt Zaller är det "the collective ability of citizens in a democracy to pressure leaders in useful directions and, when necessary to remove the leaders, more than the collective wisdom of the people" som är det avgörande inslaget i demokratin (s. 332).

Frågan är emellertid om detta hävdande är förenligt med det som Zaller tidigare sagt. Jag är inte säker. Medborgarna i Zallers modellvärld tänker nämligen inte själva! De som har tillräcklig kontextuell information accepterar bara den politiska information som överensstämmer med deras politiska predispositioner, d. v. s. de accepterar bara den information som framförs av den som har samma politiska ideologi. De andra plockar bara den idé som för tillfället råkar vara "on the top of the head" när de ombeds ge uttryck för en politisk åsikt, utan att fästa något avseende vid vad denna idé faktiskt innebär. Zaller säger i detta sammanhang att "the one thing no citizen ever did was to think for himself" (s. 312) Det som inte står riktigt klart för mig är hur Zaller menar att människor, som inte själva tänker, kan fungera som en "viable check on political authority" (s. 331).

Det finns två typer av böcker, de som engagerar och de som passerar relativt obemärkt. Det råder knappast någon tvekan om vilken kategori som *The Nature and Origins of Mass Opinion* tillhör. Som jag redan tidigare påpekat är John R. Zaller mycket framgångsrik när det gäller att ställa allmänt omfattade föreställningar på ända. Och han gör detta samti-

digt som han, mycket tjuvigt, i princip helt bygger sin teori med hörnstenar i redan etablerade teorier. Zaller lyckas med konststycket att lansera idéer som känns nya, samtidigt som beståndsdelarna i dessa idéer är väl förankrade i redan existerande kunskap. Den huvudinvändning som jag här riktat mot Zaller kan nog snarast sägas bestå i att det saknas några beståndsdelar, beståndsdelar som också de med fördel kan hämtas från etablerat vetande, och främst då från kognitiv psykologi.

Förvisso kan, som här påvisats, göras en del invändningar mot den teori som Zaller bygger upp, men precis som James Stimson säger i sin recension av boken i *American Political Science Review* kan man inte, när man väl läst boken, någonsin bortse från de idéer som presenteras där i. Stimson avslutar sin recension med orden "this is powerful stuff". Jag kan bara instämma.

Petra Krantz

Noter

- 1 Attityder och åsikter kommer i det följande, i enlighet med modern standard, att användas synonymt.
- 2 Zaller använder cognitive engagement, political attentiveness och political awareness synonymt (s. 43).

Referenser

- Converse, Philip 1964. The nature of belief systems in mass publics, s. 206-261 i Apter, D. (ed.) 1964, *Ideology and discontent*. New York, NY: Free Press.
- Converse, Philip 1970. Attitudes and non-attitudes: continuation of a dialogue, s. 169-189 i Tufte, E. (ed.) 1970, *The Quantitative Analysis of Social Problems*. Reading: Addison-Wesley.
- Chaiken, Shelly 1980. Heuristic versus systematic information processing and the use of source versus message cues in persuasion, *Journal of Personality and Social Psychology* 37, 1387-1397.
- Petersson, Olof 1987. *Metaforeernas makt*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Petty, Richard T – Cacioppo, John E, 1986. *Communication and Persuasion*. New York: Springer Verlag.
- Stimson, James 1995. Opinion and representation, *American Political Science Review* 89, 179-183.